

В. БІРЧАК

ПРОТИ
ЗАКОНУ

КПК

ВАРТИСНА КНИГА ДЛЯ КОЖНОГО!
ЦІННИЙ ДАРУНОК НА СВ. МИКОЛАЯ, РІЗДВО
І НОВИЙ РІК!

ВЖЕ ВИЙШЛА З ДРУКУ

і висилається всім Передплатникам, а новим замовцям за попереднім надісланням належитості, (у Канаді можна за післяплатою на пошті).

ЦІНА \$15.00 З ПЕРЕСИЛКОЮ

Книга має понад 800 сторін друку, формат 10x7x2½ цалів, гарний папір, оправлена в полотно з мистецькими золотими витисками, понад 500 ілюстрацій, окремі таблиці, мапи боїв від княжих часів аж до Української Повстанської Армії. Окрема кольорова таблиця.

Замовлення просимо посыкати до:

UKRAINIAN BOOK CLUB, LTD.

834½ Main Street.

Winnipeg, Man., Canada.

UKRAINIAN CANADIAN ARCHIVES
& MUSEUM OF ALBERTA
EDMONTON, ALBERTA

U K R A I N I A N B O O K C L U B
BOOK № 18.

W. BIRCHAK

AGAINST THE LAW

Historical Novel

PUBLISHER IVAN TYKTOR

19 WINNIPEG 53

КЛЮБ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ
КНИЖКА 18.

В. БІРЧАК

ПРОТИ ЗАКОНУ

Історична повість із княжих часів

ВИДАВЕЦЬ ІВАН ТИКТОР

19 ВІННІПЕГ 53

Обкладинка Мирона Левицького

Printed by

The New Pathway, 184 Alexander Ave., Winnipeg, Man., Canada.

ВОЛОДИМИР БІРЧАК

П Е Р Е Д М О В А

Повість В. Біргака “Проти закону” належить до рідких у нашій літературі творів, що їх темою є найстарший період нашої історії, а разом із цим період ги не найбільшого розквіту української державності, цебто князівської доби.

На основі лаконігної згадки в “Галицько - Волинському літописі”, що цитується як мотто до книжки, автор широко розгортає дію, в якій бере участь багато історичних та уявних персонажів і заторкує відноні актуальні питання та проблеми. Від погатку до кінця зітко підкреслено ідею твору, а саме: необхідність коритися усталеним законам та звигаям. Передусім люди, що займають провідне становище у спільноті, мусять бути прикладом досконалості як в публічному так і в приватному житті.

Головною постаттю повісти є Володимир Ярославич, галицький князь. Його любовна пригода з гужою жінкою викликала спогатку спротив власних підвладних, а в висліді повела до затяжної війни та міжнароднього конфлікту. Гіркий досвід змусив князя принести в жертву особисте щастя, щоб не втратити батьківського престолу. Найкраще висловлено провідну думку повісти “Проти закону” устами однієї з дієвих осіб: — “Він князь — не звигайний головік, його особа належить до всіх тому ѿсі в ньому хотять багати приклад досконалості, втілення правди і гесноти, а не слабу людину доступну пристрастям” . . .

**

Автор повісти — Володимир Біргак народився 1881-го року в священикій родині на Стрийщині, Зах. Україна. У Львові закінчив українську гімназію та філософічний факультет Львівського університету з титулом доктора. Після того працював у різних містах Галичини, як учитель гімназій, займаючись одногасно

культурно - громадською працею в таких товариствах, як ‘‘Просвіта’’, ‘‘Рідна Школа’’ й ін. Воєнна хуртовина примусила його емігрувати до Відня, а звідтам 1920-го року він переїхав на сталій побут до Ужгороду. Тут продовжував працювати як гімназійний учитель і активний глен різних організацій, передусім ‘‘Пласту’’, аж до другої світової війни, що вигнала його вдруге на еміграцію.

Перші оповідання В. Біргака були друковані ще з гімназійної лавки. Але до історигної повісті взявся він пізніше, вже за часів учителювання і декілька з них побагило світ в часі між двома світовими війнами. Остання з них — це якраз повість ‘‘Проти закону’’, що ось тепер появляється другим виданням.

Треба підкреслити одну характеристику прикмету вдагі автора, що пробивається і в його творах, а саме тонке відгуття й любов до природи, спеціально гірської. Перебуваючи довгі роки на Карпатській Україні, В. Біргак використовує кожні вакації для мандрівок у гори, і знав їх як мало хто інший. Одне з найгарніших місць нашої повісті є якраз опис втегі князя та його любки через Карпати на Угорщину.

**

Наши сугасні письменники на загал воліють писати про свої власні враження і переживання, ніж опрацьовувати історигні теми, які хог і вимагають докладних студій даної доби, але й відкривають широкі можливості для авторової фантазії. На історигні повісті в нашему письменстві звички дивитися як на дидактичне гтання для молоді. А, шкода, бо в сугасній політичній ситуації добра історигна повість або біографічний роман з української історії міг би зробити багато користі, як на зовнішньому пропагандивному фронті, так і на внутрішньому: — посилення національної самоповаги. І з цього виходячи, повість В. Біргака, хог і не творить епохи в українській літературі, має свою культурно - мистецьку й історигну вартість.

Редакція

... и сице сдумавше, послаша ко князю своему: Княже, мы не на тя востали есмы, но не хочем кланятися попады, а хочем ю убити, а ти гди хощеш, ту за тя поимем.

(З Іпатського літопису).

I.

У двір галицького боярина Костянтина Сірославича сходилися після заходу сонця бояри. Коли входили в його двір, оглядалися, чи за ними хто не слідкує. Коло воріт стояв старший син боярина; гостям, що входили, обіцяв спокій, коли б одначе було щось підозріле, дастъ знати.

В світлиці блимала на столі воскова свічка, при ній ледве можна було піznати зібраних. Ті, що сиділи далі від світла, вже й не були подібні до людей, а скорош до бовдурув каміння, або пнів дерев. По одному голосі пізнавав боярин своїх гостей.

— Послухайте, чого я вас запросив та що хотів би я вам сказати — повів боярин. — Початок діла — не кінець діла. Початок діла не знає кінця, кінець знає початок. А початок діла той, що одного дня побачив я як у княжий двір віз княжий стільник гарну попадю з Чешибіс¹). Відразу кожен знову, що це нова княжа любка, але яке кому діло до княжих любок? Потім стали в Галичі говорити, що княжа любка зміняє прислугоу в княжому дворі. І до того яке кому діло? Правда, були люди, що вже з самого початку вказували на те,

¹⁾ Чешибісн — стара назва й оселя коло Галича.

що князь забрав в попа жінку, але й це не наше діло. Справа попа йде під церковний суд, не нам мішатися туди тимбільш, що у кожного з нас багацько свого діла.

— Нашу мовчанку взяв князь, взяла й попадя за згоду. Князеві нераз ми радили, щоб женився. Казали ми: — ми тобі княже, знайдемо королівну, чи то князівну, знайдемо в Польщі, чи то в Угорщині, Німеччині, Ракущині²), чи де інде! — Але князь ні та ні, аж тут дивимося: у нас вже й княгиня сидить на престолі, правда не шлюбна, та більш могуча, як не одна шлюбна. Не князь та не боярська рада, не заслуга та не праця й здібності рішають тепер при осягненні нових урядів, почестей і ласк, це все рішає вже попадя! Її прихильники й її забаганки! Ось тут і причина, що спочатку я мовчав, як князь узяв собі любку, тепер мені й нам усім годі вже мовчати, як князь поставив попадю княгинею над нами.

— Ви чули, до чого то вже доходить. Попадя з Чешибісів, невідома, незнана досі нікому, якої рід теж незнаний, невідомий нікому, така горда стала, що прилюдно, від мене боярина, з діда прадіда, посміла вимагати почестей княгині. Я не зігнув шиї і князь забрав від мене доставу колуської³) соли. Чорт бери ту сіль, маю ще такий маєток, що можу жити й без тієї соли, але як вона посміла від мене, боярина з діда прадіда, вимагати княжої почести?! Відколи світ світом, ще жоден боярин не гнув своєї спини перед попадею, хоч би вона мала й княжу владу.

— Оце речі, що мене змусили скликати сюди

²⁾ Ракущина — Австрія.

³⁾ Колуш — сьогоднішній Калуш.

vas всіх. А тепер послухайте ще далі. Ми звикли до того, що над нами володіє князь, який кермус всім в ім'я правди й справедливості. Правда й справедливість основа володіння, без правди, справедливості, володіння, це віз без коліс, це корабель без вітрил. Князь у нас тепер не князем уже, що кермується правдою й справедливістю — ні, він іде за тим, що скаже, порадить попадя. Ви чули, кажуть, що вона відьма. Я хвоста не бачив в неї, але не куриться без диму. В Чешисах усі вважали її відьмою, отже на ділі щось є. Дивіться, як вона зуміла в коротенькому часі всіх опанувати, князя й увесь двір. Правда вона хитра, розумна, але скільки є на світі хитрих та розумних дівчат та жінок, а жодна не зуміла стати княгинею. Крім хитрости й розуму у неї ще один талант, це справжня — відьма.

З кута засміявся різкий голос:

— Братье, боярине Костянтине Сірославичу. Коли перед кільканадцяті літами старий князь Ярослав узяв у свій двір Настасю й вона, як ця, почала господарити й вимагати собі княжої чести — ти знав тоді, що зробити — на очах князя спалив ти Настасю. Щож сталося тобі тепер? Дійсно не знаєш, що маєш робити, чи тільки хитро прикидаєшся?! Справа тут ясна, на причуд ясна. Попадя кинула свого чоловіка — за це по давнім законам на вогонь! Попадя відьма — по давнім законам теж на вогонь! Про що тут довго радити

— Знаю! — на це боярин. — Знаю, що її чекає вогонь. Покликав вас тільки тому, щоб врадити, як це зробити.

— Як це зробити? — спитав другий голос. —
Воно вже робиться само. Як пошесть, як зараза йде,
шириться ця думка по Галичі: попадя мусить на во-
гонь! Ми маємо тільки той загальний настрій опану-
вати, людському завзяттю надати напрям. Я розмовляв
з Романом, соцьким княжих гридників, тим, що то має
обов'язок стерегти попадю. Говорили ми уривчастим
словом, бо скажу правду, тепер чоловік бойтесь чоловіка. — Колись спалили галицькі бояри Настасю —
каже він, — Гм! — відповідаю. — Гм... — повторяє й
він. Кажу: — На малу ватру й один чоловік накине
галузок, коли ж ватра велика, то двох і трох мусить
злучитися, щоб багацько кинути на ватру. — Це
правда! — каже. — Один нічого тут не вдіє, тут злукі
треба людей, та ще таких, що їх не пече вогонь. — А
у вас? — питую. — Робиться! — І в нас робиться! —
Що робиться, ні він, ні я не казали, та кожний розумів, що куди та як. І між боярством щораз частіше
згадують Настасю. Згадують ось так собі ніби давни-
ну. Сказав би я ось так: тісто вже викисло, підіймається
в діжі, вхопимо його в руки то й спечемо добрий
хліб, не вхопимо тепер, то витече по столі, по землі.
Боярине Костянтине Сірославичу, твій час настав.

II.

В кімнату заглянув найстарший син боярина.

— Батьку, перед воротами піп, чоловік Марії, з
тобою хоче говорити.

Гости сховалися до другої кімнати, за грубі занавіси. Боярин засвітив ще одну свічку й ніби тут нічого не сталося, проходжувався по кімнаті. В світлицю

увійшов гарний мужчина, високий та стрункий, із гарним густим заростом. Скорим рухом скинув капелюх на лаву і вже стояв перед боярином. Боярин пригадав собі в тій хвилині, як це про того попа виговорювали, що він недотепа, негарний, бозна який. Це все була неправда. Піп був гарний поставою і на обличчі, був і рішучий і, як могло здаватися, дотепний. Нажаль, золото і скарби князя були сильніші.

— Великоможний боярине! — промовив тимчасом піп. — Досі не мав я щастя з тобою, боярине, говорити, тебе знати. Багацько чув я одначе про твою мудрість, твою справедливість та твою відвагу. Ось тому й прийшов я оце до тебе, а ти ласково вислухай мене та допоможи по твоїй добрій волі та великій силі.

— Дякую за добре слово! — відповів боярин. Що зможу, допоможу, та спочатку скажи, чим допомогти тобі? Догадуюся, що ти в справі твоєї жінки. Скажи, як ти жив з нею? Як спізнав її князь? Як взяв її в тебе? Це все подробиці, але й вони кидають світло на вчинок твоєї жінки і на вчинок князя, вони й дадуть змогу мені відповісти, чи всілі допомогти тобі.

— Як жив я з жінкою? Це питання ставить мені тепер кожний і кожному приходиться відповідати.

— Якщо тобі прикро, не відповідай.

— Ні, хоч прикро, а хоч ні, все оповім, щоб ти знов, щоб кожний відав, що не я дав причину, щоб від мене утікала. Як жив я з жінкою?! — спитав ніби сам себе, потерся рукою по чолі й став говорити. — Думаю, що добре, хоч вона ніколи не була задоволена не так може мною, як мосю бідногою. Я піп, постив та молився, тікав від мирської марності, щастя хотів я знайти не в грішному світі, а в своїй душі. Вона ж — була, як поганка, щастя шукала в грішному світі, в танцях, музиці та гучних забавах. Я йшов до церкви молитися Богу, вона на музики, танці. До Бога хотів я навернути її грішну душу, але як від каміння

відбивалося мос палке слово. Не міг проклятий сата-на мене зловити — зловив її.

По цім оповів мало цікаву історію. Одного вечора вона довго милася, вичісувалася, збирала свої речі. Змучений, заснув, коли ж прокинувся рано, її постіль була порожня, думав, що вже встала, але її ніде не було. Ніхто із сусідів не бачив її, ніхто й не знав, куди ділася. — Відьма! Правда, пригадувала одна сусідка, що до неї приїздили якісь бояри перед кількома днями, довго з нею розмовляли, особливо один із них, але хто, саме ніхто не знав. Аж по тижневі, як щезла довідався він у Галичі, що його жінка у князя. До кого мав іти на скаргу? Пішов до єпископа.

— І — спітав швидко боярин.

— Єпископ відповів мені: — Твоя сину, правда, велика твоя правда, князь не мав права забрати тобі жінки й допустився беззаконія. Твоя, сину, правда, але, де є та сила, щоб князя змусити до признання правди?! Правда, як винна лоза, тоді принесе країй плід, як сильний кіл опору їй подастъ, інакше дичіс при землі. Так само жодна правда на світі не має сили без меча. Я зайду до князя, промовлю за тебе слово, може що поможу, коли ж ні, молися любий сину в молитві й пості знайди потіху і розраду, бо вельми то небезпечно з князем війну зачинати.

— Вернувся я додому. Що сказав князь єпископові, та чи загалом ходив єпископ до князя в моєму ділі — не знаю. Два дні пізніше, мене зловили княжі отроки й вивезли в темні пущі, в монастир у Бубніщу. Люблю монастир і нераз у хвилинах сумнівів і розчарувань мріяв про те, щоб у монастирі найти спокій

і рівновагу духа, але тепер силою відданій — я втік. Довго скитався я знаходячи між людьми прихильність та охорону, аж добився до Галича. Від двох днів я тут, ховаюся, як злодій, боячися, щоб знову не зловили, бо зловлять знову, пропаду, ніхто й не буде знати де. Приятель до тебе мене справив. Настасю ти спалив, звільнивши Галич, тепер мені сказав приятель, що й моїй жінці перед всіми на княжому дворі не хотів ти поклонитися. Правду мав ти боярине. Кажуть, що й тепер ти звільниш Галич. Тому прийшов оце до тебе, при тобі хочустати, з тобою враз бортися хочу.

— Що думаєш мав би я зробити з твоєю жінкою?
— спитав боярин. Йому було ніяково говорити з по-
пом про спалення жінки.

— З моєю жінкою, що мав би ти робити?! Жінки я вже не маю і не буду мати. Боярине, роби отже сміло, щоб гріх не ширився далі. Думаєш спалити — то й спали. За жінкою я вже не стою, я муж, а не мала дитина!

— Розумний, бачу з тебе чоловік — промовив боярин. — Твоїм бажанням розум твій границі мудрі ставить. Це правда, жінки ти вже не маєш, хіба, як вона постаріється й князь її прожене й до тебе вона вернеться знову, та ні, й тоді ти жінки вже не матимеш.

— Закон завалено в Галичі! Дай силу, боярине, щоб знов закон був збережений. В мене правда, в тебе боярине, меч, злучімо їх в одно, як це казав єпископ. Уже раз прислужився ти цілому Галичу, звільни ще-

раз княжий стіл від ганьби. Законові знову даймо силу!

— Ну, так, ну, так, — промовив боярин. Спочатку втішився боярин приходом попа, тепер ставав обережним, недовірливим. Іти в бій в обороні закону й давнього звичаю — йшов, але попа починав боятися. Він зараз проти жінки, молодої жінки, він сам ще молодий. Ненавидить її тепер, але ненависть — це велика любов. — Ану ж — думав боярин — князь відішле попадю додому, а піп її прийме, погодиться з нею і буде мститися на всіх, хто тільки про вогонь рік слово. Оце все роздумуючи, й каже боярин.

— Тебе зле скерували до мене. Це правда, що колись я призвів до спалення Настасі, та давні це часи, молодшим був я тоді й більш вражливим на людську кривду, людську дурість. Тепер старі вже мої літа, правду скажу, що й не дуже мені по душі з князем починати бій. Почнуть той бій інші, не стану князя боронити, та сам не буду вже мішатися. Це зле хтось скерував тебе до мене.

— Алеж мені казали.

— Казали тобі зло.

— То хоч укрий мене, боярине.

— Це можу ще зробити, хоч боюся я й того. Тобі сказав оце якийсь дурень, що я хочу твою жінку спалити, це донесеться до князя, у мене будуть робити труси й не тяжко їм тебе знайти у мене. Цю ніч тебе сковаю, та завтра передам тебе іншому.

Піп мовчав хвилинку.

— Бойшся мене, боярине, не віриш ти мені! — сказав гірко.

— Не боюся, та повір мені, що, я сказав правду.

— За мною стоїть цілий мій рід та цілий рід Довгунів, з яких походить моя мати. З обох родів стане за мною до бою тридцять і п'ять людей, це ж сила, боярине. Не відкидай її. Крім того ще й чужі, що люблять закон, підуть за мною в бій!

— Не відкидаю, але повір мені, ще й сам не знаю, що мав би я робити. Подумаю, може що й видумасмо, та я ще з ніким не говорив, не думав про це діло. Про тебе буду пам'ятати, якби що до чого, може не знаю ще — тоді й покликав би тебе.....

III.

— Батьку, наш двір обступили мечники, шукають попа! — крикнув найстарший син боярина, вбігаючи в кімнату.

— От бачиш! — каже боярин до попа. — Чи не говорив я тобі того? — А до сина: — Іване, веди попа через задні двері, сковай його в сіні. Мечників давай мені сюди.

Тільки що вивели попа, як у дверях уже стояли мечники

— Чого вам треба в мойому домі, що і вночі не даєте спокою? — спітав гордо й самопевно боярин.

— Попа шукаємо.

— Якого попа?

— Якого? Не знаєш, боярине? Попа Івана, чоловіка Ма..., ну княгині, люди добре бачили, як сюди зайшов.

— Попа?! Нема його в мене!

— Пошукаємо.

— Кажу, що нема, а бояринові вір! — крикнув боярин сердито.

— Не кричи, боярине, не знайдемо, тоді й повіримо самі. А які це люди в тебе, в хаті?

— Бояри. Може вже й боярам не вільно сходить-ся на слово?! Вже й на слово наложено кайдани?! — кричав боярин.

— Наказ! — відповів соцький. — Отже попа нема тут, у вас?

— Кажу, нема.

Соцький поклонився і вже хотів вийти, але в ту нещасну хвилину зчинився на подвір'ї крик, стрілець якийсь вбіг і крикнув соцькому:

— Вже маємо попа! Хотів сковатися на сіні. Ось він сам!

— Піп Іван стояв ні живий, ні мертвий, зложив руки на хрест і молився:

— Господи, одпушаєши раба твоєго...

Боярин Костянтин Сірославич стояв збентежений, був лютий, що його зловили на брехні.

— Що ви хочете робити з попом?! — крикнув найстарший син боярина Костянтина Сірославича; він скочив у бік попа і блиснув великим ножем попід очі княжого соцького. І кричав на ввесь голос:

— Миколо, сотнику, ти здурів, чи що тобі сталося?! Ти боярин, і хочеш боронити попадю, за неї битися, за неї ув'язнювати неповинного чоловіка?! Кілки теше вона вам всім на ваших головах, а ви ще й бороните її! Нечувана річ: вільний боярин слугою

попаді, що кинула свого чоловіка. Горе всім боярам, самі своєї чести не боронять! Горе нам усім! За наших батьків спалено Настасю, а нині бояри — слугами попаді. На вогонь її, на вогонь!

Соцький стояв хвилинку мовчки, роздумував. Нахилився до молодого боярина й спитав тихцем:

— !Хочете відьму на вогонь?

— Хочемо!

— Вже порішили? Виконасте напевно? Як так, з вами й варто говорити. Вона нам усім вже далася взнаки.

— Ось так ти й відразу говори! Лишайся в нас і з нами ставай в бій за правду, проти торгування любов'ю, проти надужиття влади, проти відьми, за честь і славу боярського імені! За збереження закону!

— Так лишайся тут разом з попом, а боярин Костянтин Сірославич вже зуміє сховати вас враз з попом у своїх маєтках, що й чорт вас не знайде. Там переждете пару днів, аж догідний прийде час! — радив другий з поміж гостей боярина. Але сам боярин Костянтин Сірославич думав не так.

— Це було б зло! — казав. — Виділи ж сусіди, як до мене йшов соцький із стрільцями, донесуть князеві й перед часом біда. Ліпше буде, як пан соцький присягне нам на вірність, що нас не зрадить і сам зі своїми вернеться в княжий двір, де більше він потрібний. Вернеться без попа, попа не знайшов, а не повірити князь і нових людей пішле — хай знайдуть тут попа!

Це була добра думка. Соцький зі своїми вертався в княжий двір, попа виводили ще тієї самої ночі сини

боярина в гори, до бояринових маєтків. Сам боярин засідав знов із своїми на раду.

Багацько нових справ насувалося на ум. Коли спалять попадю, тим самим почнуть і війну з князем. При цій нагоді можна покликати на престол і іншого князя? Наприклад, Ростислава Берладничича. Його батько володів у Галичі перед Ярославом Осмомислом, батьком нинішнього князя, володів добре, справедливо, його син, Ростислав, тепер служить наємним князем в Смоленську, він завжди присилав своїх людей у Галич, слідив, що тут діється. Чи не післати нам по нього?

— Ні, — думали інші, — вже ліпше увійти нам в зв'язки з волинським князем Романом, він і ближче, він і розумніший, хоробрий князь, він і має своє князівство, скоріш допоможе.

І це була правда, ану ж не вдастся спалити попаді ї прийдеться втікати в чужі землі? Куди? Найліпше таки на Волинь, до князя Романа. До нього вишилім таки зараз послів, втаємничмо його в наше діло, почуємо, що скаже.

Ось так говорили вони ще довго й бачили самі, як така на вид дрібна справа, як діло попаді, розросталося в велике, що захоплювало собою вже не тільки галицьке, але й волинське князівство. Того вечора вони й не могли передбачити, що справа попаді з Чешибісів стане не тільки справою двох князівств — але й європейською справою...

IV.

Коли княжий соцький та стрільці, яких вислали за попом, вернулися без нічого, коли й усі інці вислані за попом ніяк не могли його зловити, коли й донесено князеві, що попа скривають галичани — починав князь бачити, що проти нього родиться змова, як колись проти його батька.

Треба було вдарити проти, щоб не було за пізно.

Багацько думок, багацько превсяких гадок набігало на голову князя, але жодна думка, жодна гадка довго не трималася голови. Одночасно находила на його душу й тривога, плутала його думки, не давала жодній розростися, стати сильною, всемогучою, щоб над іншими заволоділа... Сидів безрадний, під навалою думок. Але по часі одна думка, одно бажання заволоділо над іншими: поки ще час, розбити знищити ворогів, щоб і сліду з них не лишилося.

Це було перше. Але щоб їх розбити, знищити, найперше треба було їх вислідити. Що боярин Костянтин Сірославич напевно до ворогів належить — ясне, але мимо того треба було ще розслідити яка саме є його провіна, хто крім нього належить ще до змовників.

Князь покликав повірених і наказав їм стерегти, пильно слідити боярина Костянтина Сірославича й інших, що до нього заходили, з ним жили у приязні, і хто чужий заходить до них і що думали-гадали.

Від того часу що-дня сповіщали йому всякі вісті, часто маловажні, але й ті маловажні могли бути зрозумілими із наступними. Доносили, що ось майже

кожної ночі зходилися бояри, раз в хаті Костянтина Сірославича, то знов в хаті боярина Романа, або в інших. Недавно вислав Костянтин Сірославич вже вдруге послів до волинського князя Романа, того князя він кличе на галицький престол. Говорили, що волинський князь мав відповісти галицьким боярам, що не прагне престола свого свата, галицького князя, але колиб так галицький престол опорожнився б, і його покликали, він прийде заняти галицький престол.

Оце й непокоїло князя. Князеві говошено, що в Галичі скрізь про це говорять, що незабаром будуть палити відьму. Це тривожило князя. Тривожила й справа про змову його бояр із волинським князем. Волинський князь Роман був завзятуший, неперебірливий в засобах і хитрий. Він був ніби добрий з ним, галицьким князем, але одночасно й казав боярам: як буде вільний галицький престол, то прийду по нього.

Проти Романа на всякий випадок треба було оглянутися за якою заграничною допомогою. Треба було шукати приятелів і між своїм боярством, його до бою гартувати. В ночі стягано мости як в часі облоги, при воротах скріплено сторожу. Мечників, що не могли знайти попа, звільнив князь від їх обв'язків, на їх місце покликав старших, вірючи, що старших віком тяжче перемовити. До Галича стягнули частину залоги Перемишля, ці здалека, не втягнені в місцеві відносини, будуть вірно виконувати службу. Скріпити треба було й залогу Пліснеська, города близького волинській границі.

щоб ти знала, яка ти чудова, яка ти гарна, яка при-
надна тоді коли твої очи заплачуть. Ну скажи, чого
заплакане серденько?

Плакала ще дужче.

— Скажи не муч мене! Може бойшся, що роз-
люблю і покину тебе? Ні, ні! І ще раз ні! Хай вся моя
дружина, хай і цілий світ стане проти мене — не
уступлю! З обіймів не випущу тебе! І знов цілавав її,
голубив її, ніжно та ласково. — Ти моя, моя вже на
віки, й нема сили на Божому світі, щоб нас розлу-
чила, бо тут, в моїх грудях, горить вогонь для тебе й
хіба одна смерть нас в силі розлучити! чого ж ти
плачеш? Що сталося тобі? Може хто важився тебе
образити? Скажи, хай розправлюся з ним!

— Боже, Боже, яка я нещаслива! — плакала й
ламала з горя руки.

— Кажи вже раз, що сталося? — питав уже по-
дражнений. — Що сталося? Не тривож мене ще більш.
І так багацько клопотів на моїй голові. Скажи, я все
зроблю, щоб тільки хмарку усунути з твоєго личка.

— Боюся, дуже я боюся! — шептала й всею си-
лою горнулася до нього. — Змову відкрили, змовни-
ків замкнуть, але я — всеж таки як дуже я боюся.
Бояр-змовників ти ув'язниш, але заздрість до мене
в Галичі нову зродить змову. Однаково мене зловлять,
однаково кинуть у вогонь. Володку мій дорогенький,
ще сьогодні піду геть від тебе. які клопоти, яку журбу
вже тепер маєш через мене. Чим дальше — тим гірше
буде воно. Тому прошу тебе — й обтерла свої слізози,
дивилася в його вічі своїми пронизливими очима. —
Прошу тебе, благаю, ще сьогодні пусти мене від себе.

Прожили ми кілька хвилин щастя, вже більше, видно, не судилося. Коротке щастя, довга мука, ще довше каяття. Пусти мене отже, за одним махом щезне вся твоя біда й горе все твоє.

— Куди ж би ти пішла? — питав князь, обняв її в половині й гойдав нею наліво й направо, як малу дитину. — Куди? До свого попа? Підеш до нього?

— До попа ні, ненавиджу його, це він каламутить наше щастя. Піду кудибудь у широкий світ, щоб людям пропасти з очей, гріхи відмолити, бо що не кажи...

— Ха-ха-ха-ха! — сміявся князь і гойдав нею ще більше. — Ну, ну, успокійся, послухай, що скажу.

— Пусти! — шептала, не зважаючи на його слово.
— Пусти! Аж нині сама я бачу, що нещасна я. Попові щастя не дала я, не дала його й тобі. Пусти мене, хоч у темні пущі, хоч у монастир, а хоч і до попа, хай мене б'є, хай мене і вб'є. Згину я, але ти будеш мати вільний шлях. Візьмеш собі царівну, чи королівну, бояри знов тебе полюблять. Що ж варте життя, як наше, повне журби та клопотів?!

— І ти так легко кинула б мене?! — питав здивований. — Справа не така проста, не така легка, як тобі оце здається. Як мені тебе кинути, як ще нікого я так гаряче не кохав, як тебе. Ні, не кину, не пущу тебе. Не хочу я жодної князівни, жодної царівни! Тебе однієї хочу, тебе одну вже маю й кінець!

По хвилині докинув:

— Марієчко, пригадай, як ти мені оповідала, як колись ти мріяла, як снила ти про те, щоб стати бояринею, княгинею, щоб владу мати в своїх руках. Казала ти мені, що силу чула в своїх грудях, щоб володіти,

наказувати, брати відповіальність. Слухай, що тепер тобі скажу. Кожне володіння злучене з розкошами й — журбами, клопотами, вимагає багато знання, ще більш досвіду, ще більш терпеливості, та найбільше кріпкого духа, віри в свої сили та великого завзяття, неуступливості. Адеж цей кріпкий дух у тебе?! Де твоє завзяття? Де твоя віра в власні свої сили — коли ти при першій невдачі вжетратиш голову й плачеш? Де твоє завзяття, як ти готова уступити з поля бою? Відважна будь як лицар, якого серце не здрігнеться перед клопотами життя. Будь тверда, щоб нещастю й горю спокійно заглядати ввічі, сміячися з нього, до бою з ним стати. Не бійся! — оце закон того, що хоче володіти. Відважно в бій! — оце другий закон кожного, що хоче перемоги. Тимбільш відважно, що за тобою стоїть князь галицької землі. Хто ж ліпше тебе оборонить, як не я?

Її лице випогоджувалося, вже усміхалося, вже гляділо на нього веселими блискучими очима.

— А таки я боюся! — шептала тихо, як дитина в його обіймах. — Боюся не за себе, бо все мені одно. За тебе я боюся, щоб ти не мав через мене тільки клопоту, тільки прикорстей.

— Не тривожся непотрібно! Наша перемога! А покищо йду видати наказ.

— Іди! — промовила відважно. — Яка я щаслива тепер, як впевнилася, що ти мене ніколи не кинеш. Отже тепер з подвійним завзяттям на ворогів! Ще цієї ночі мусять бути всі змовники в темниці. Відважно княже! Я завжди йду з тобою!

— Ось так вже давно тобі говорити!

V.

Безжурно спав тієї ночі князь.

Дуже рано його збудили, ще ледви сходило сонце. Марія його збудила, над ним стояла ще не вдягнена, перелякана.

— Володимирку, вставай! Товпа під городом, мене палити йде!

Коли вискочив з постелі й покликав мечників, сказали, що люди, бояри обступили город, кричать що з князем хотять говорити.

— Люди, бояри? Так рано? Хто там є?

— Боярин Костянтин Сірославич зі своїм цілим родом, там і боярин Роман, теж зі своїм родом, там і рід Чагріїв, там і не боярські роди, там і піп Іван з цілим своїм родом. І ще багацько там всяких родів.

Княжий печатник, старий отець Василій, вийшов тимчасом на високі заборола, щоб промовити до зібраних. Та ще наперед розглянути їх. Побачив під городовими воротами на конях озброєних бояр. Довгі копія стирчали понад людські голови, блискучі щити світили до раннього сонця. На самому переді боярин Костянтин Сірославич, гордий, певний своєї перемоги, біля нього його сини й цілій його рід. І боярин Роман із цілим своїм родом. Бачив тут отець Василій і бояр із Викторова, Козини, Комарова й Сапогова. За ними товпи людей.

— А таки вони мають правду, а не князь — думав старий печатник. — Вони мають правду, що повстали проти беззаконія.

Товпа клекотила.

З яких різних людей щодо їх змагань, звичаїв, способу життя та думок складалася тут зібрана товпа. Були тут досвідчені державні мужі, що ще за князя Ярослава Осмомисла бачили до якого неладу доходить, коли в державі стане володіти княжа любка враз з своїми прихильниками. Були тут і бояри, що ненавиділи князя за дрібні порахунки, а тепер використовували боротьбу проти попаді, щоб полагодити свої діла. Були тут і ті, що свято вірили, що вона відьма, бо й як то інакше можна було вияснити, що вона так зачарувала князя, що поза нею не бачить Божого світа.

Товпа клекотіла й кидала всякі слова, та найвиразніше чув отець Василій слово, що літало понад всіми.

— Відьма!

— Спалити!

— На вогонь! На вогонь!

При дорозі, що вела до княжого двору, вже й розложені ватру.

— Відьма!

— На вогонь!

— На вогонь!

Княжий печатник дав рукою знак, що хоче говорити. Коли ж утихло, промовив:

— Великоможні бояри і ви добрі люди! Чого кричите? Чого собі бажаєте, що так рано зібралися під княжим двором? А тобі боярине Костянтине Сірославичу, не сором, що не прийшов сам у княжий двір, коли забажав собі поговорити з нашим господином, а привів так багацько свідків?! Боярине, кажи, чого хочеш?

— Князь видав учора наказ, щоб мене та ще й боярина Романа та ще синів наших та ще багацько інших бояр ув'язнити за те що ми повстали проти беззаконія. Княжий ямбетник⁴⁾ шукав нас цілу ніч, та не міг знайти, отже приходимо самі. Ніби не самі, а з нашими родами та з добрими людьми, що їм ніяк не сила терпіти те беззаконіє, що завелося на княжому дворі, що не сила терпіти, щоб бідним людям відбирано жінки, не сила терпіти, щоб над нами володіла по-па-дя — це слово розкладав на поодинокі склади й кожний склад вимовляв голосно, досадно. — Не можемо терпіти ми, вільні бояри, щоб задля попаді нас ув'язнювали! Нечувана, небувала річ!

— Я трохи глухий і нічогісінько не чув з того, що ти казав боярине! — промовив княжий печатник. — Одно я зрозумів, що хочеш з князем говорити. Чи не так? Добре, почекай, повідомлю князя й зараз вернуся

VI.

Спущено мости. Десять бояр та десять передових з-поміж людей впущено в город. Коли вони ввійшли до княжої гридниці, князь сидів на княжому столі, але побачивши боярина Костянтина Сірославича, князь усміхнувся й хотів цілій розмові надати вільний невимушений тон.

— Вітаємо, вітаємо! Давно не бачив я в себе тебе, дорогоого, любого боярина! Скажи ж, любий, що тебе привело в такий ранній час до мене?

⁴⁾ Ямбетник — поліційний урядовець.

Боярина не збентежило оце ласкаве слово. Свобідно відповів:

— Вчора видав ти, княже, наказ, щоб уночі нас ув'язнили. Нас не знайшли твої люди дома, якось так не вміли нас шукати... Отже тепер прийшли ми самі до тебе господине. Хочемо на розум, чесно, як добре люди розмовитися з тобою, наш княже. Щось тут не в порядку, як князь ув'язнює бояр.

Князь потакнув головою.

— Господине! — промовив боярин Костянтин Сірославич і віддав поклін до самої землі. За ним склонилися й інші. — Ми прийшли до тебе як до свого батька, свого господина, що має стояти на сторожі правди й справедливости. Послухай княже. Одному попові розбито родинне життя, його жінку забрав муж, що велику має силу в нас, самого ж попа заслав насильно в монастир. Оця попадя, ставши при боці того сильного мужа, стала цікавитися державними ділами. Від нас, бояр, стала домагатися княжих почестей. Вже не заслуги та праця й не рід рішають при наділенні почестей та урядів, а це — чи хтось сподобався тій жінці низького роду. Про це все ми, бояри, думали й радилися й ось що ми порішили. Проти тебе, господине, ми нічого не маємо й як досі ти був нашим князем та над нами володів — так в щасті та здоров'ю й далі над нами володій, але попадю ти нам видай. За це, що вона самовільно кинула свого попа і з іншим стала жити — піде по старим звичаям та старим законам на вогонь. Нічого не промовляє в її користь, навпаки, ще всі говорять, що вона до того й відьма. Отже тим більше мусить на вогонь.

В гридниці було тихо, що було чути людські відди-
хи.

Князь ще мовчав, але вже не міг всидіти, це бачи-
ли всі. Він встав і дивився на боярина, але й боярин
не спускав своїх очей з князя. І так стояли хвилинку
обидва мовчки, один одного визивали. Ще недавні
друзі — нині завзяті вороги. Стояли проти себе: князь
в почутті своєї влади й боярин, підчинений того ж
князя. Слабості життя й — сила традиції й закону.
Сила закону не уступала силі влади, а ще й до бою її
визивала.

Князь відповів, скоро схвильований. Його слова
прискали, як в ночі іскри від кріпко розложені сосно-
вої ватри.

— Марії не видам! Попові не розбито родинного
щастя, бо щоб розбити родинне щастя, воно мусіло
бути. Піп не жив із жінкою в згоді, не вмів з нею жи-
ти. Тим мужем, що як кажеш — має велику силу в
нас — є я. Силою я її не взяв, сама прийшла до мене,
дома не ззнала щастя. Сама прийшла, а що вона в ме-
не робить — до того вам всім зась. Я не мішаюся у
ваші домашні справи, не дивлюся, що деякі з вас крім
жінок мають ще й коханки, а переді мною святих
удають, не мішайтесь й ви у мої справи. Та ось що я
бачу. Ця справа є тільки причиною для вас, а головне:
мене хочете позбутися з Галича, Романа сюди покли-
кати. В мене докази, що з ним змовляється святі мої
бояри. На це вам відповім: на моє щастя крім вас свя-
тих, є ще в Галичі й мені вірні бояри. На них я опруся.
І як одверто ви мені сказали своє останнє слово, щоб
дав я невинну на вогонь, так само одверто й відповім

я вам, що всіх старань доложу, щоб вас на голову розбити, щоб ворохобницький дух раз на завжди згасити в моєму Галичі. Так мені, Боже допоможи. На голову розіб'ю ваше прокляте, святе кодло й спокій та мир заведу вже раз у Галичі!

— За щире слово й ми щире слово. Так нам Боже допоможи, що ми оборонимо старий закон, як його оборонили й за твого батька.

— Геть мені з очей! — крикнув лютий князь. — Покажу вам, як мішатися в мої діла! Хотять щоб я вивідав безборонну жінку! Лицарі! Святі! Не видам! Геть з очей! З князем Романом змовляєтесь проти мене, я вас повчу!

Вийшли бояри й люди з княжої гридниці. Попереду йде боярин Костянтин Сірославич і бачить на княжому дворі гридників. Нова думка майнула йому в голові. Підійшов до них і каже:

— До дому! Геть забирайтесь відсіль! Князь не хоче кинути попаді, з нічим нас відправляє. І вам, боярським синам, не тут лишатися, по-па-ді служити, княжу честь їй віддавати. Додому!

Гридники мовчали.

— Боярине, це ти робиш проти умови нашої — вмішався княжий печатник отець Василій, що відвідав боярина. — Тобі не мішатися до гридників!

— Нашим обов'язком лишитися тут і вірно служити князеві! — відповів один з гридників, хлопець середнього росту, круголицій. — А ти боярине, будь ласка, мовчи, а то змусиш нас інакше з тобою говорити.

Боярин не вірив своїм вухам.

- Що?! Ти станеш мене учити? Хто ж ти такий?
- Нашого князя вірний боярин.
- Ов, якже ж тобі на ім'я?
- Княжий гридник Роман Ярославич, боярин э Перемицля.
- Ага, з Перемицля, це хіба там такий звичай....
- У нас звичай: бути вірним, кому раз вірність присягли ми й бити тих, що зломали вірність.
- Понад княжу вірність вище закон! — але юому не дали далі говорити й вивели.
-Коли боярин вийшов з княжих воріт, товпа привітала його гучними окликами радости, як героя. Боярин стояв уже високо в сідлі й промовляв:
- Бояри й люди добрі! Князь не видасть попаді, до останньої каплі крові буде її боронити, ще й суворо розправиться з тими, що важуться проти неї виступати.
- І добре робить! Котрий же велиcodушний мужчина віддасть жінку но вогонь?! А ще до того князь! спитав хтось несподівано боярина.
- Добре робить! Добре робить!
- Не добре, ходім, берім її самі! — крикнув найстарший син боярина Костянтина Сірославича.
- Вертаймо в княжий двір, берім її самі! — кричать вже й інші.
- Самі, самі, відьму на вогонь!
- І вже завертає боярин Костянтин Сірославич, щоб з товпою вернутися в город і спалити відьму, як забряжчали ретязі і зводжений міст піднявся вгору. Боярин мало що не провалився з конем у глибокий рів.
- Не треба було довго говорити, а скоро робити! кричать одні.

— З города загалом не було треба виходити, а треба було нас всіх туди покликати! — кричать інші.

— Нічого не сталося — на це боярин. — Братіє, маємо ще час і можемо поочекати. Раз рішено, що відьма на вогонь — вона й піде, як пішла й Настася. Ніщо її не оборонить. Не оборонив старий князь Настасі — і цей не оборонить попаді!

VII.

Тимчасом у гридниці нараджувався князь зі своїми прихильниками, вірними боярами. Ті були готові з мечем у руці станути в княжій обороні, але князь був переляканий ранньою ворохобнею під городом. Його страх збільшувався, князь боявся, що вже завтра рано з'явиться Константин Сірославич з військами Романа під городом і зловлять його безоборонного. Боярам, що були біля нього, не дуже й довіряв. Перед хвилиною доніс йому наємний князь Святополк, що чув, як князеві нібито прихильні бояри між собою говорили, що за князя вони йдуть у бій, не за попадю! Не будуть же ж галицькі бояри галицьким боярам задля попаді голови втинати!

Радили довго при замкнених дверях, а потім мовчики розійшлися.

Ввечері того дня був князь з вірними боярами готовий до від'їзду.

Куди?

Всім сказано, що князь бойтися за життя Марії, поки отже успокоїтися Галич, хоче князь вивезти Марію

в гори, в далекий монастир, якого ім'я тримає у вели-
кій тайні. В тому монастирі не досягне її рука боярина
Костянтина Сірославича, ні рука попа Івана, ні нікого
іншого з розбуржаної, збунтованої товпі.

Крім князя, вірних бояр та наємного князя Свято-
полка їхала ще сотня вірних стрільців.

Швидко женуть коні. На Сапогів, Вістову і Калуш.

Як наступного дня рано виглянуло сонце, вже да-
леко був галицький князь від Галича. Коротко стоять
на спочинках.

— Швидше, швидше! Спічнемо вже на верхах! —
каже князь, бойтесь: що ану ж бунтарі-бояри доженуть
його, заберуть скарби, й найдорожчий заберуть скарб.
Тісно тулють Марію до себе.

— Швидше, швидше!

Женуть коні, що тільки сили. На Долину, Бубни-
ще, Сколе.

— Коли нас не зловили в Галичі, то певний я, що
за нами ніхто вже й не буде гнатися — каже наємний
князь Святополк.

— Як то ніхто?! Хотіли ж мене спалити на вогні!
— не без гордощів каже Марія. Вона не прибита горем,
що князь кинув через неї престол і йде невідомо куди,
а горда, почувавши свою силу, vagu свого Я. Вона щось
варта, коли через неї князь покинув престол, покинув
бояр, кинув всіх своїх, щоб тільки її свою любку вряту-
вати від понижения й біди. Скільки то мужчин було
б на його місці поступило інакше! Скільки то мужчин
було б кинуло в такій тривожній хвилині свою любку!
Він рішучий, лицар, престол готовий втратити — її не
покине!

На її обличчі усмішка.

— Що там тепер в Галичі? — сміється. — О, там десь здивування, як побачили, що нас уже нема. О, тепер вони щиро хотіли б нас завернути, але почекайте ще ми вернемось до вас. Спалити попадю забажали. І певно були б це зробили, коли б ця попадя та не мала свого коханого Володимирка — шепче Марія князеві.

— З нічим вертається тепер боярин Костянтин Сірославич з города.

— Хотіли палити, доки ми були в Галичі — промовив наємний князь Святополк. Його разив веселий сміх попаді. — Хотіли палити, але довідалися, що ми втекли й напевно кажуть: — Слава тобі Боже, забралися самі. — А потім — як завжди в таких випадках — стануть грабувати. Зачнуть від княжих пивниць. Княжий стільник хороboro боронить княжий город, та дарма, його проженуть, замки розіб'ють і найліпші вина не дочекаються приїзду князя. Нераз ти княже, жалував нам тих найліпших вин. Сьогодні це дороге вино п'ють слуги, розливають, призволяються.

— О, ні брате — перебив князь — і про це я заздалегідь подумав. Тиждень перед нашим від'їздом казав я певним вірним слугам в ночі в пивницях бочки закопати. Земля втовчена й вигладжена, що й чорт не пізнає. Слуг, що закупували, взяв зі собою, щоб не зрадили.

— А ті прийшли, є місце, а бочок нема. Де ж бочки? Вгору не полетіли, а тільки хіба сковалися в землю. Але де саме в землю? Тоді якийсь бувалець крикне в голос: — Води давай, вода знайде нам скарб укритий. — Принесли воду, налляли, тут вода стойть, у зем-

лю не всякає, налляли там всякла вода. — Копаймо, браття, там є скарб! — Ой, брате, — сміявся наємний князь — пив я вже не раз таве вино, сховане глибоко, що його вода найшла.

... Ось знов верхи. При заході сонця підіймається вгору довгий ряд навантажених коней та людей біля них. Ступінь за ступнем підіймається похід вгору, кидаючи хребтом гори довгі тіні, що як фантастичні постаті мандрують теж вгору, через дерева, скали й провалля тут вкорочені, там знов видовжені.

— Над чим задумалася, серденко?

— Думаю, які то великі жертви приносиш ти для мене і страх мене огортає, чи буду всилі за них тобі від платити, хочу бути завжди доброю, завжди ласкавою, завжди любити тебе дуже, дуже, дуже. Боюся однак, що може прийти хвилина, що може колись візьмеш важки й на одну терезку поставиш свою журбу через мене, свої клопоти і втрати, на другу знов мене. У низ піде терезка...

— Чия?

— Моя!

Заспокоював щоб не тривожилася даром. Небезпека вже проминула, більш не вернеться. По кількох тижнях будуть вертатися тією самою доріжкою з величими угорськими військами спічнуть під тим самісеньким деревом і ось тоді пригадає їй нинішню розмову. Чого ж тривожиться?! Вернутися з великою силою й під їх ногами будуть звиватися одверті й скриті вороги.

— Скажи, чи може бути щось більш величне, щось милійше як мати силу, знищити ворогів і свою волю поставити законом?! До того ще й людину мати, про

яку знаємо, що любить нас, готова й життя за нас віддати. Більшого щастя понад це нема на божому світі, більшого щастя ніхто з людей не матиме.

... — Де ж той монастир, що ідемо до нього? — питают стрільці.

— За горами — каже князь.

І йдуть дальше мовчки.

. . . З'їздили вниз і знов догори. Марії здавалося, що це її дотеперішнє життя, завжди в трудах, в журбі, в недостатках. Недавно заблісло щастя. Якось дивно, ніби в казці пізнала князя, що щиро покохав її. Недовго тривало щастя, як знов журба, тривога.

Коні видряпувалися на верх, з другого боку повівав студений вітер. Але який чудовий красвид! Мала вражіння, що птицею злетіла на ті гори, під її ногами як поорані ниви верхи. Долом шумлять ліси, ледве видніють людські оселі. Упоєна радощами височині і красою гір мріяла Марія:

— А може це моє життя? Завжди на верхах, біля князя, завжди над усіма.

Коли часом розбивали шатра на піdnіжжі вічно зелених, вічно паучих смерек, лягала на паучі трави вдивлялася в синяву неба, у вічно мандрівні хмари й шептала:

— Володку, коли вернемося в Галич і ти покориш під ноги своїх ворогів, скажеш для мене вималювати одну кімнату, як це небо, без одної хмаринки, завжди погідне, безмежне, велике. Ні, не хочу, не скажеш, бо намальоване не дорівняє цьому тут, тільки його образить. Як тут велично! Коли б не ти, я й не бачила б ніколи цієї краси. Як високо несеться тут думка,

здається прямо до Бога, хоч і то ні, я не всілі того всього словами висказати, того, що відчуває тут душа.
Як дуже я тебе люблю!

Коли ж у часі подорожі падала мряка на верхи, що не видно було й дороги, чи там стежки перед собою, сміялася сердечно:

— Володку, я тебе не бачу.

— Я тут.

— Боюся, ходи до мене.

Коли ж підходив до неї, обіймала його гаряче.

— Ось тут нас ніхто не бачить. Це Господь зіслав таку мряку, щоб я тебе могла обняти.

А розвіяв вітер мряку й сонце знов сяло на синьому небі, а з долини від провалля між горами луком через небо до верхів по другому боці гір розсміялася веселка. Марія дивилася на неї, і втішалася, як мала дитина. Після грому, дощу, та бурі усміхнена веселка що іншого віщувала як не красу, світлу майбутність, світлу й приманливу?! Угорський король дасть допомогу, за одним ударом розіб'ють ворогів, а далі — життя повне розкошів, повне щастя та щирого кохання.

А в ночі? Яка краса на горах, на верхах! На небі місяць у повні й ніодної хмаринки, всі верхи видніють як у день. А глянеш вділ, між деревами срібні довгі намиста, це потоки, що в їх плесах відбився сріблом місяць. Довкруги тиша, все спить, а тільки цвіркуни цвіркочуть безнастанно, десь у траві. Їх голос серед тиші голосний, дзвінкий.

Або розпалювали ватру під високими смереками, щоб відстрашити дикого звіра. Ясний полумінь біг швидко вгору по галузках скорозапальної смереки,

свистав, тішився, тріскотом виявляв свою радість, а потім, освітивши все навкруги й кинувши довгі тіні дерев, людей та коней, кидав кусники розжарених галузок та шпильок і жовтими, блискучими комахами й метелями ніс їх вгору до неба. Що за краса! Коли Марія дивилася на цей танець іскор, на лет ясного полуниця та слухала дивного шуму, її огортала така радість, така втіха, що починала співати пісню і з радощів танцювала, вимахуючи руками до ясного неба, до вогню.

. . . Де ж той монастир, що їдемо до нього?

— За горами, на угорських долах.

І їдуть мовчки даліше.

VIII.

— Батьку, вставай! — будив малий юнак боярина Костянтина Сірославича, що спав під лісом. Батьку, цієї ночі втік князь із Галича, з відьмою, із ним його бояри й гридники. Син боярина Романа казав вам раз вертатися в Галич, на вас там всі чекають, не знають, що робити.

Боярин уже стояв на ногах. Побудилися й отроки, що спали з ним.

Сонце ще не сходило, але червона заграва вже закривавила небо від сходу. Боярин промив росою очі, звернувся до сходу й шептав:

— Слава тобі, Боже, що ми позбулися відьми. Та ще охорони нас, Боже, від всіх її наслань на нас, на нашу худобу і нашу цілу землю. Дай, Боже, щоб вона пропала за сімома горами, за сімома ріками, за без-

вістям, за скалами й за багнами, де кури не піють, а люди не ходять.

На коні і вже їхали. Коли сонце виглянуло, велике та червоне, ізза обрію, боярин доїздив до перших хат пригорода. На вулиці стояли вже люди, розмовляючи й по їх обличчах, по їх поведінці було видно, що щось дивне, незвичайне сталося в городі. Коли боярин Костянтин Сірославич над'їздив, віддавали йому доземний поклін. Боярин став почувати вагу своєї особи.

Що дальнє було робити? Це ясно, виразно бачив боярин — так виразно як два і два чотири — князь утік, залишаючи порожній престол. Влада тепер на вулиці, він боярин Костянтин Сірославич її бере й передає новому князеві, якого сам покличе.

Ось таке думаючи й доїхав до свого дому, тут вже чекали на нього бояри з його роду та його сторонники. Післав окличників по пригородах, щоб зараз сходилися люди в город на раду. Сам пішов тимчасом передягтися: ночував в лісі. За хвилинку вийшов вже прибраний, сказано перший боярин Галича. Довга мережана сорочка, прикрашувала його тіло, зпід сорочки виглядали червоні штани, а сорочка була перепоясана поясом, кованим золотом. Сини підвели коня, не того, на якому вернувся з ліса, а гарного, осідланого, великого, вороного.

В пригородах трубіли труби.

Боярин вже сидів на коні, оточений іншими боярами й слугами і вже був би виїхав із свого двору і якраз тоді пригадав собі найважніше. Як то часто в житті найважніші речі може чоловік забути.

— Був би забув. Ану ж вона справді була відьма, то найперше дух відьми треба викурити з города, треба там спалити її подобу, а то буде ще мститися. Сину Іване, їдь швидко до Долішнього Петра.

По недовгій хвилинці пришкандив малий чоловічок, кульгав на ліву ногу, його живі очі під довгими, рясними віямі, бігали швиденько сюди й туди.

— Знаєш, Петре, що відьма була опутала князя і що цієї ночі втекла разом з ним. Зроби, щоб більше не шкодила, до нас не вернулася.

— Найліпше було б її саму спалити.

— Мудрагелю, це знаємо самі.

— Не можна її самої спалити, то спалимо її подобу, а Божа кара її не мине. І ще одно треба тут зробити: відьма і мерлець завжди вертаються тією самою дорогою, якою вийшли. І княжа відьма — де б вона тепер не була — схоче повернутися в Галич тією самісін'кою дорогою, якою вийшла з Галича. Дорогу перекопаємо отже глибоким ровом, поставило високий тин, ще й хрест, а ще й тризуб закопаємо. Живий чоловік об'їде полем рів і тин, відьма і мерлець мусять вернутися.

Під городом чекало вже багацько бояр та людей, як перед кількома днями, коли думали палити відьму. Але що здивувало боярина, це то, що городові ворота були замкнені а мости піднесені високо вгору. Замкнені ворота немило вразили боярина, пригадалася хвилина зперед кількох днів, так само стояв перед замкненим городом. Тоді був князь, але хто це

нині наважився перед ним замкнути город?! Щось це не добром віщувало.

— Гей, хто там, відчиняй ворота!

На високих заборолах виступив як перед кілько-ма днями старий печатник отець Василій. Його постать відбивалась мальовничо на тлі синього неба, освітлена раннім сонцем.

— Боярине Костянтине Сірославичу, то ти такий боярин, хочеш зайти в город і тут господарювати, як князя нема дома?! Князь виїхав, наказав нікого не впускати в город, доки не повернеться. Цього тримаюся. Князь вернеться за пару днів, тоді заходить боярине.

— Князь кинув нас.

— Не кинув, а вернеться через пару днів.

— Пускай, відчиняй ворота!

— Не пущу! — відповів коротко княжий печатник і спокійно сперся на заборола, дивлячись на товпу.

Ще щось відповів боярин Костянтин Сірославич, але його ділам та його словам бракувало вже розгону. Здавалося, що він почував себе як пес на чужому обійстю.

— Браття! — промовив боярин до зібраних. — Браття, я хотів, щоб ми в'їхали в город і там спалили й закляли відьму, що опанувала князя нашого, жадібна нашої крові, і війни й пожеж, а тепер виманила його в місячну ніч, щоб вернутися з угорським військом на наші голови. Але бачите, княжий печатник важиться нас не впустити. Хай йому буде, нині не зайдемо в княжий двір, то зайдемо через кілька

днів з новим князем. Не довго їм вже панувати. Петре Долішній, де ти?

Виступив Петро Доліщній, в руках тримав на довгому патику солом'яну ляльку, одягнену в жіночу сорочку. На голові мала та лялька подерту червону хустину. Вгору підійняв Петро солом'яне опудало й вимахував ним на всі боки. Голосний сміх залунав з усіх боків. Петро понизив солом'яну постать вниз, вбив кіл в землю, відступив пару ступенів взад і голосно спитав:

— Маро, ти хто?

Мара мовчала.

— Маро, проклята маро, відьмо. Я Петро Долішній, син Івана, маю силу заклинати мерців, потопельників, відьм й відьмаків, щоб по світі не ходили, людям пакостей не чинили. Питаю, заклинаю тебе в друге: маро, ти хто?

Мара мовчала.

— У третє тебе заклинаю, скажи маро, ти хто? Та не думай, що обманиш мене. Ще раз питаю, вже у треть: маро, ти хто?

— Марина, відьма, попадя! — понеслося понад голови зібраних і всіх огорнув страх, що відьма сама відповіла.

— Я знов це! — крикнув люто Петро й уста його викривилися. — Марино відьмо, на селі молоко відбриала ти, наводила бурю на поля людей, кинула чоловіка, князя опанувала. В'їлася в серце й проти нас підбила господина. Вчора в місячну ніч втекла ти з князем, по чуже військо, щоб нова війна, нові пожежі й смерть косили нас усіх і наших дітей неповинних.

Крови хочеш пити, жадібна пожежі, жадібна танцю на обдертих трупах. Заклинаю тебе оцим: пропади за темні гори, за непрохідні ліси, де кури не піЮть, де люди не ходять, де звірі не виЮть, ні птиці не літають. Пропадай, пропадай!

Іому подали розжарене вугілля, вложив його в довге перевесло соломи й швидко став ним крутити навколо.

Занялося ясним полум'ям.

— Пропадай, пропадай, пропадай! — кричав Петро й підложив вогонь під відьму. Спалахнула солома й сорочка й червона хустка.

— Хай так згорять твої ноги, твоє черево, твоя утроба і твої ноги і голова твоя і твоє серце й ти ціла!

— Амінь!

IX.

Коли вогонь згорів, промовив до зібраних боярин Костянтин Сірославич:

— Князь Володимир утік. Утік перед правою, законом. Тепер ми вільні, нового шукаймо князя. А тим новим князем може бути тільки хоробрий князь Болині, князь Роман. До нього таки зараз висилаймо послів, щоб заняв наш город, укріпив його і щоб відважно стали ми до бою проти угриня й до бою проти зрадника — князя, що з чужинцем нападе на нас.

Скінчив. В часі його промови його сторонники, його рід, його люди кричали водно:

— Ганьба князеві Володимирові!

— Ми хочемо князя Романа!

— Ганьба попаді!

— Ми хочемо князя Романа!

Але одночасно з тим почув боярин на диво й оклики, яких ніяк не сподівався. Чувся на вершку сили й слави, а тут стали кричати:

— Не хочемо війни!

— Вертається наш законний князь Володимир!

Ці оклики збентежили боярина Костянтина Сірославовича. Коли перед кількома днями привів сюди своїх людей і свій рід палити попадю, тоді всі були за ним. Був певний, що й нині, коли князь утік, знов всі стануть по його боці й без надуми покличуть на престол князя Романа та одностайно підуть в бій проти того, що ганебно втік. Та ні, той, що втік, здобував собі тепер прихильність.

Чи це з подиву для його великого кохання, що аж княжий престол кинув, а не віддав на ганьбу й на смерть тієї, яку так щиро покохав?!

Чи це може із страху, бо сподівалися, що князь швидко вернеться й розплатиться з ворогами?! Ніхто не хотів бути ворогом розгніваного князя та ще в хвилині, як він вертається з чужим військом приборкати неслухняних, збунтованих.

Чи це може тому, що завидували бояринові Костянтинові Сірославичеві, що здобуде силу й владу при новому князеві?!

Досить, що боярин говорив, а противлежні оклики, а неприхильні слова зпоміж зібраних на площі і із городових стін зливою падали на його вогонь та гасили. Його слово не вціляло до усіх сердець, не поривало їх з собою до буйного лету. Навпаки. Ось що

тільки скінчив боярин, як у сіdlі піднявся інший боярин — називався Петро Горобець — і так промовив:

— Брате Костянтине Сірославичу. Я завжди уважав тебе розумним, мудрим чоловіком, а нині бачу, що я помилявся.

І в тому тоні він дальнє говорив, короткими реченнями, без широких фраз, без патосу, усміхнений. Тут і там з його слова пробивався дотеп, то знов їдка стріла. Говорив з усміхом, промовляючи до душі, до переконання. Його промова була як бризки води, що змиває поволі, але послідовно піскові гори. Боярин не був у Галичі, коли це все сталося, вернувся лише сьогодні вночі.

. . . Коли хочеш коханих тісно злучити між собою, виступай проти них, розбивай їх зв'язок. І ти брате Костянтине Сірославичу, хотів — видно — злучити ще сильніше князя й попадю, тому й почав війну.

. . . Уважав я тебе розумним, що знаєш тайни людської душі. А ти йдеш до князя з цілим Галичем, кричиш: княже, давай свою любку на вогонь. — А ти брате віддав би свою любку, чи свою жінку на вогонь?! Хотів ти її спалити — спали, як спалено Настасю. Спали, зроби діло, а не кричи, не говори ба-гацько наперед, не йди до князя й не кажи як мала дитина: княже давай любку на вогонь.

— Правда! Правда! Попадю треба було спалити, без крику, без гамору, не йти було до князя. Правда! Правда — кричали не тільки сторонники боярина Горобця, але й недавні сторонники боярина Костянтина Сірославича.

— Справа програна, князь роздражнений — продовжав боярин. — Щож тепер далі? Скажи, брате, ти справді хочеш, щоб через попадю ми війну почали?! Справді хочещ, ти, щоб через попадю ми, галичани, й наші діти йшли в бій, на тоці життя клали? Цього ти хочеш?! Ні це божевілля.

— Браття! — говорив знов до всіх — не слухайте боярина Костянтина Сірославича, бо в своїому засліпленні, в своїй ненависті до нашого князя він міру перейшов уже й тепер хоче завести нас усіх у велику біду, нещастя, в погубну війну. Хай Бог всевишній від того нас боронить, щоб ми кликали чужого князя, віддавали йому город, війну починали. Вернеться князь — хай ті його бояться, що проти нього виступали. Я не виступав, нічого мені й боятися, а таких як я — ось тут сотки. Гей ! Обізвіться ті, що небойтесь нашого князя.

— Не боїмся! Не боїмся! — гуділо віче.

— Не бійтесь! — повторив і боярин Горобець. — Не маєте чого боятися, тому й не кличте чужого князя. А бойтесь нашого князя боярин Костянтин Сірославич, то хай щезне на той час, коли повернеться князь. Потому зм'якне серце князя, ми вговоримо князя й я певний, що пізніше й тобі боярине Костянтине Сірославичу, не спаде волос з голови.

Його розумне слово знаходило відгомін в душах. Багацько з тих, що недавно ось тут кричали, що хотять спалити попадю-відьму, що недавно хотіли бачити й пониження князя — нині приходили до пере-конання, що правду говорить боярин Горобець, вони ж дурне робили. Через попадю мали б вони війну по-

чинати?! Цеж справді було божевілля. Князь вернеться з чужим військом. Ще вчора присутнього князя вони так не боялися, нині неприсутній наводив на них страх, а його поворот уявлявся їм як смерть та пожежі.

Не хочемо чужого князя! — піднялися оклики.

— Старий закон потопчете! Стару боярську честь знівечите й попаді ноги будете ціluвати враз із боярином Горобцем! — кричав боярин Костянтин Сірославич.

— Дурне зробив ти, що не оборонив закону й не спалив попаді, а ходив до князя й говорив про це наперед. Тепер втікай!

— Попаді ноги будете лизати! А осмілений князь і ваші жінки буде забирати!

— Втікай, втікай, бо й сам ще згинеш на вогні!

Побачив боярин Костянтин Сірославич, що тут почалися сварки і шкода говорити, бо й не переконає противників і каже до своїх:

— Здурили люди. Їдьмо в мій двір, там порадимося, а що ми зробимо, те й буде.

X.

Боярин Костянтин Сірославич виїхав із своїми з зібрання і з'їздив вниз до себе в пригород. Іхав задуманий.

— Війна — хай буде й війна, коли не можна інакше. Виступати проти попаді почав за боярську честь, за повагу князя, за давній звичай, що жінка має бути вірна чоловікові. А буде війна з того, хай буде!

Заїхали в двір, не розсідлювали коней. Як перед тижнем казав боярин синам сторожити, замкнути ворота, а сам увійшов з найближчими у хату.

— Час нарад і вагань вже минувся, тепер час дії і чину! — говорив — князь утік, княжий престол вільний, сами вибираємо князя, кого хочемо. Найліпшим буде волинський князь Роман. Хочу ще нині, таки зараз, зібравши статечних та поважних з поміж бояр та людей, вислати по князя Романа. Це таки зараз зробимо. Час наглить до діла. Поки вернеться князь Володимир з уграми, князь Роман хай буде вже тут, з ним укріпимо город, щоб гідно й переможно поставити опір та ще й прогнати напасників. Отже таки зараз по нового князя. Поїде тридцять бояр і хоч двадцять людей, до того пів сотні стрільців для почести й охорони.

Вже вислали людей, що мали зібрати ціле посольство і стрільців. Боярин Костянтин Сірославич продовжував своє слово, дальші накази. Посли поїдуть по князя, а тимчасом треба в Галичі і в цілому князівстві збирати війська. Це діло мав перевести боярин Роман. Город, в якому сидів старий печатник, не мали покищо зачіпати, як буде зібране військо й прийде новий князь, сам город піддастся під їх владу.

Наради зближалися до кінця, як між зібраними з'явився піп Іван.

— Послухайте й мене. Одно посольство до князя Романа, друге мусимо вислати таки зараз до

угорського короля. Подумайте тільки, піде до угрина князь Володимир просити допомоги проти нас, а ми теж станемо в короля й промовимо слово, правдиве, цире, необлудне. Скажемо, що цей князь чужоложник, його прогнали з його землі й ніхто вже більш не хоче його бачити князем. Попросимо: королю, ти знаєш, що це закон, верни отже забрану жінку чоловікові, князя тримай в себе, чи дай в монастир, хай там спасає свою душу. Я певний в тому, що король, християнин, побачивши де правда, а де підступ і чужоложство, не тільки що князеві помочі не дастъ, а ще й затримає його. До короля поїду я, хто іде враз зі мною? Поїду таки сьогодні, на спочинках обмину князя і скорше буду в короля.

Думка сподобалася, не було часу над нею основно задуматися.

— І жінку привезу.

— І жити будеш з нею?

— Віддам вам відьму на вогонь.

Вечером того дня виїздили два посольства з Галича. А під княжим городом стояв боярин Горобець із гуртком бояр. На високих заборолах появився як рано княжий печатник отець Василій.

— Отче Василію, спусти зводжені мости, до тебе йдемо! — крикнув боярин. — Пішли в ліс, а там ба-гацько дров.

Спущено мости й боярин Горобець щез враз із своїми в городових воротах.

Сонце заходило й на небо виходила темна ніч.

ХІ.

Боярин Костянтин Сірославич збирав завзято війська. Гінців післав по всіх більших та менших городах галицького князівства, щоб з'ясували що сталося в Галичі, звернули увагу, яка небезпека тепер грозить з боку угрів, та щоб кликали всіх здібних носити зброю, під Галич. Сюди прийде незабаром зі своїм військом волинський князь Роман.

Гінців розіслали. Боярин підрахував сили, які приведуть, але вже скоро побачив, що його розрахунки були дуже непевні. Одні гінці верталися голіруч, інші приводили дуже мало стрільців, деякі й зовсім не верталися. Виявлялося, що чим даліше від Галича, тим більш чужа всім справа з попадею. З деяких городів приходили в Галич посли із закликом, щоб не роз'ятрювати ще більше рани, навпаки щоб погодити боярина Костянтина Сірославича з князем Володимиром. Попадя?! — Невже ж через неї війна може бути?! Закон, старий закон?

— Щоб була правда — не сміємо терпіти!

Але боярин стояв на своїм.

Одно його тривожило, князь Роман ще не прийшов, а з другого боку хтось розширяв по Галичі і цілому князівстві уперто вісті, що угорські війська враз із князем Володимиром вже перейшли через Карпати, ось-ось вже в Галичі. Боярин зізнав, що це неможливо, зізнав, що князь Володимир мав перед собою довгу дорогу, але це зізнав він, це він міг критично розібрати діло, галицьке суспільство вірило у

всі найбільш дивовижні вісті. Воно вірило в швидкий поворот князя Володимира, вірило й чекало його нетерпляче.

Вкінці з'явився князь Роман. Зрадів, утішився боярин Костянтин Сірославич, хоч були речі, що його й зажурили. Велику надію покладав на цього князя, надіявся, що цей князь приведе зі собою військо, яке буде всилі ставити князеві Володимирові опір. Князь привів однак зі собою мало війська, раз тому, що поспішав, щоб якнайскорше станути в Галичі, крім того, думав, що кличутъ його галичани, значить, мають військо. Ось так надіялася одна сторона на другу й обидві разом до бою не були готові.

Поставала ще одна надія, поставала з бажання: може угорський король не вислухає князя Володимира й помочі не дастъ. І тепер стала Галичем облітати певна, достовірна, з першого, певного джерела взята вістка, що угорський король ув'язнів галицького князя, відьму віддав попопі й піп із жінкою вертається у Галич. Війни напевно вже не буде. Попові вернув король жінку й незабаром верне піп із жінкою, віддасть її боярам і ті спалять відьму на середині княжого двора. І скінчено, переможно скінчено усе. О, Господи, щоб так воно сталося!

Крім волинської дружини мав князь Роман ще й частину белзької. Коли перед волинським князем станули галицькі посланці й жадали, щоб у ту мить ішов заняти галицький престол і боронив його перед уграми, в князя Романа був тоді саме гостем його брат Всеволод, князь Белза.

— Брате! — каже князь Роман. — Бачиш, по

мене прийшли галичани, йду зайняти галицький престол, а цей, володимирський, даю тобі. Даси мені за це сотню, чи дві їздців і між нами скінчена лічба.

— А як із Галича тебе брате, виб'є Володимир з угрином?! Ти вернешся серед ночі й крикнеш до мене: — віддавай престол! Непевний кінець кожної війни.

— Не виб'є, просять же галичани, всі, у них сила, а коли до тієї сили додам ще й свою силу, не зможе побідити нас ні угрин, ні Володимир. Автім не звик я вертатися назад, навпаки, звик палити мости за собою. Давай їздців, бо вельми мені спішно. Престол — казав я раз — тобі полишаю.

— І заприсягнеш волинський престол на мене?

— Присягну.

— Присягай!

... В княжих воротах галицького замку товпилися галичани, волинці й белзька дружина. Посередині двора горіли вогні, при них печено волів, свиней. Боярин Костянтин Сірославич казав із княжих стаєнь вивести що найтучніших волів і що найтучніших свиней й різати їх пекти боярам та людям на іду та втіху. Княжі пекарні пекли як день, так ніч, з пивниць виточувано бочки вина та свіжко звареного пива. Це стельник Іванко наварив багацько пива, щоб було чим вітати князя Володимира та його гостей- угрів. Тепер ходив Іванко поміж непрошених гостей, в душі їх кляв, та словом їх припрошуав:

— Пийте, пийте, любі, на щастя та здоров'я.

Музики грали. Хоч робучий день і ясне сонечко і вчорашній дощ манили робучі руки в зелене поле,

на зелені, весняні ниви, то ще більш манило глянути на нового князя і його військо, ще більш манили печені воли й свині й боклаги меду, пива та вина. А найбільш манила весела пісня, що неслася на увесь Галич з двора княжого замку.

При столах під деревами, або таки й на голій землі бавилися гості. Боярин Костянтин Сірославич ходив вдоволений між ними, позакладав руки за золотом вибиваний пояс і підсміхався. Часом приставав при столах та починав розмову.

— Як це мило, як це гарно, як це любо, браття! — говорив. — Ось при одному столі сидять волинці й белзці й галичани, аж любо глянути, як діти одної мами зійшлися при забаві та веселості. Не потребую й казати, що якби тут був той бабій зі своєю відьмою, то не було б тієї веселости, тієї щирости й тієї радости. А ще якби він привів з собою угрина і відьму!

— Це правда, правда! — потакують йому з усіх боків. Деякі підлещуються до боярина й питают:

— А хто ж зробив нам оце, як не ти, боярине? Це твоя заслуга, за це тобі і честь.

— Не я, не я. А це заслуга нашого нового князя, що не погордив нами, а прийшов до нас. За це й мусимо його підтримати всіми силами. Якби що до чого, то і в бою мусимо його підтримати, сильно підтримати.

— Не говори, боярине, про бій, бою не буде вже жодного. Піп поїхав за князем, я бачив сам на власні очі це. На світі ж є справедливість, правда. Король мусить вернути попові його жінку, князя-ж в манастир. І кінець. Кінець! Ну, деж тут яка війна?! Нащо-ж нас лякаєш боярине? ..

— Розумний чоловік завжди готовиться на найгірше! — відповідав боярин Костянтин Сірославич.
— І ми мусимо бути й на найгірше готові.

При іншому гуртку вихвалював знов боярин, який ввічливий, приступний, розумний новий князь. А потім якось непомітно сходив на відьму її ворожження, насилання нещастя — він сам починав тепер в них вірити. . .

XII.

Коли боярин Костянтин Сірославич вертався у княжі тереми, заставав там князя Романа з галицькими передовими боярами. Боярин входив у тереми і знов починав свою бесіду:

— Як це гарно, як це любо, що бачу ось тут нашого князя в товаристві — кого-б то?! З одного боку княжий печатник отець Василій, а з другого — боярин Горобець! — Тільки по моїму трупі увійдете ви в город! — казав мені недавно наш любий печатник. А ми увійшли у город і не по трупі отця печатника, бо ось він живий, веселий між нами. Життя сильніше слів. Недавно грозив, тепер сів з тобою, княже, до розмови й я певний, що вже змінив цвою думку й коли б так — не причком кажучи — завтра прийшло що до чого,, то певний я, що він з нами в одному ряді піде в бій.

— Ні того я нікому не обіцяв! — відповів княжий печатник, отець Василій. — Навпаки, я зобов'язався князеві Володимирові берегти його город.

— А як твій славний князь не вернеться?! —

спитав боярин Костянтин Сірославич. — Що тоді?

— Тоді й побачимо! — відповів отець Василій.

— Ви обидва засліплені, ти отче печатнику, і ти боярине Горобче! — говорив князь Раман. — Так чи сяк, вам уже не тішитися своїм князем Володимиром. Дивіться, тут тільки два виходи можливі: угрин не дастъ допомоги, або дастъ. Не дастъ, так цей князь піде скитатися по чужих землях, як багацько інших, що їх викинула рідна земля й вони вже ніколи не всилі до неї повернути. Але ви кажете, що угрин дастъ допомогу, хай буде, що вернеться князь Володимир, здобуде Галич. Але тоді Галич стане угрів, не ваш, не наш. Боюся говорити, щоб мое слово не підхопив чорт і не перемінив у правду. Дивіться, прийшов угрин і ви зі своїм князем попадете в рабство. Чужа сила опреться на ваші плечі, а щоб не сміли повстати проти неї, кайданами зв'яже ваші руки, голодом, погордою, тривогою смерти й знущанням прожене ваші душі із колись відважного серця в боязливу п'яту, що станете скорі до утечі, повільні, ліниві до бою, боротьби.

— Не дамося! Бій підіймемо проти угрина! — вдарив кулаком об стіл боярин Горобець.

— Ви бій проти нього, аж тоді, як він уже буде тут, в городі?! Чому-ж вам бою не почати, як він ще далеко, як ви ще не змучені, ще не розбиті, як ще цей город і уся земля в руках ваших?! Кажіть, розумні, чому той бій вам відкладати, тим більш, як нині я ось тут. Кажіть. Як нині город у ваших ще руках, кажіть!

Вони мовчали, він далі говорив:

— Кажіть, хто заплатить за похід, за виправу

угорського короля — як не ви?! Не схочете добровільно? — З вашого поту, з ваших рух видушить він, сам собі видушить, ним самим визначену заплату. Всі доходи забере від вас, бо ж за заведення ладу завжди платить той, кому накинули той лад. З угорським королем прийде багацько легкарів, череванів, що живуть тільки з праці й поту інших, багацько очайдухів, ласих до почестей і слави. Хто-ж наповнить золотом їх руки, як не ви?! З королем прийде багацько ласих на вже готові будинки, вже випашений скот, вже зорану й засіяну землю, вже готові, до дому звезені плоди. Хто дасть їм це все? Скажете, що добровільно ніхто не дасть їм того. Правда, тому самі собі заберуть. Підете на скаргу?! Чей не до князя, що не буде мати сили вернути вам пограбованого. Автім, чи я всилі змалювати все горе, всю недолю, що чорною хмарою на вас гряне, а ви не бачите, певні що — мовляв — не дамося, бій підіймемо! — О, не складайте надій на завтра, ще сьогодні мечі в руки, а голови вгору й до бою за волю, за свободу, бо завтра вже пізно. Вже багацько боїв вели сини галицької землі проти угрів, з тих боїв завжди виходили переможцями. І нині вірмо в нашу перемогу, тільки голови в гору, а мечі до рук!

Вони ще мовчали, якби це слово не до них було сказане.

— Це я вам сказав, а ви думайте. До чого додумаетесь, скажете мені. Одно скажу одверто, на вас дивитися не буду, а сам починаю бій, обороню Галич, князем його стану без вашої волі, а то й проти неї. Обороню Галич, князем його стану, але між друзів вас я не залічу.

Ось так переконував, запаливав. Переговоривши з боярами в золотоверхих теремах, виходив на подвір'я між народ. Закликав всіх до бою проти угрина, ѹому відповідали, що всі підуть за Галич, за нього в бій з головами, піднесеними вгору, а мечами в руках.

Але серед того піднесеного настрою між присутніми стали тут і там шептати. Вже не слухали князя, а свої голови звертали на високі заборола. На заборолах стояла юрба галицьких бояр і кричала вділ:

— У Вістовій горяте віхи, знаки, що йде велике військо від угорських гір!

Ця вістка умить надала інше обличчя зібранню. Сторонники князя Володимира, переконавшися, що справді від Вістови горяте віхи й дають знаки, що йде велике військо, ставали відважними, зачіпливими. Своєї радості не були всилі скрити в глибині душі, а кричали на все зібрання:

— Вертається князь Володимир!

— Вертається з допомогою!

— Гляди, вертається князь, а ти втікай, поки час!

— Попадчуку проклятий! Грішнику, що підприєш беззаконіє!

— Ні не про попадю, ні не про закон тут річ, а за сіль, за грубе пузо Костянтина Сірославича. Як довго він мав сіль, так довго й попадя була добра. Хотів він попадю на вогонь, тепер його погрімо трошки.

Почервонілий від злости боярин щось відповідав, кричав, але його ніхто вже не слухав. Князь Роман хотів опанувати положення й завести лад. Щоб його бачили, сів на коня, вгору підняв високо металевий

щит і бив по ньому лезом меча, як у дзвін дзвонив.
І кричав. Було чути тільки одно його слово:

— Браття!

Крик, сварка товпи заглушувала його. Голос князя літав, як сокіл перед бурею, низом звивалися ластівки, вище літали горобці, ще вище летіли голуби, найвище над усіми сокіл — так і його голос літав над усіми.

З високих заборол повторяли однаково:

— ГоряТЬ віхи! Від гір іде велике військо!

Князь кричав:

— Іде велике, вороже військо, щоб вам усім наложить тяжке ярмо! Готуйтесь до бою, за честь, за волю, за свободу! За честь, за волю, за свободу!

XIII.

Зійшло з гір і вже на галицьких полях, на швидких конях швидке угурське військо походує.

Швидко, щоб як громова хмара налетіти на Галич. Швидко — бо вістка йде, що на галицькому престолі засів Роман, князь Волині. Швидко, щоб не дати йому часу вкорінитися — зібрати війська, вляти в душі завзяття. Швидко, як громова хмара, щоб люди не мали часу думати, розважити.

Вже під Галичем.

В городі й перед городом чекає народ князя привітати. Бояри, люди з хлібом, сіллю, малі діти несуть вінці пахучого квіття.

Від гір на високих конях їздці, галицьких бояр,

людей набік, дітей, жінок набік. Ідуть полки за полками, займають галицький город.

— Де наш князь?

Вкінці й князь із дружиною. І Марія на білому коні. І король з ними.

— Слава! Слава! Слава! — несеться з тисячи грудей.

— І Марина з нашого села з ними. Проклята попадя. Ти видів?!

— Слава! Слава! Слава!

І Марія вернулася в Галич.

Її вроджена інтелігенція і розум дозволяли їй дуже скоро пристосуватися до життя на княжому дворі, тепер, коли вона побула ще й на королівському дворі, її поведінка була, як вродженої княгині. Не тільки одна чисто зверхня поведінка, але й спосіб думання ставав жадібний володіння, жадібний видавати накази, брати за них відповідальність — справді княжити.

Кого мала тепер боятися? Хто міг тепер стати на її дорозі? Боярин Костянтин Сірославич утік з Галича з князем Романом, обидва й не важилися навіть стати до бою. Хто інший поважився б нині до бою стати проти неї? Але ні, вона не обманювала себе. В Галичі лишилися ще тайні прихильники і друзі збунтованого боярина. В Галичі лишилася ще — немило було Марії думати про це — в Галичі лишилася жива пам'ять у всіх, що вона не вроджена княгиня, а таки проста попадя з Чешубісів. Як проклін, тягнулася за нею минувшина, тягнувся за нею низький рід. Яка свободна, вільна була вона на королівському дворі в коро-

лівському Білгороді, де не знали, що вона недавня попадя. Як дуже це її путало, в'язало, як тільки вернулася в Галич. І ще, щоб ті Чешибіси були десь далеко від Галича, а то знали всі. Один лік був тут: не думати про це. А щодо тайних ворогів, що в Галичі ще лишилися, то їх всіх треба якнайскорше й якнайгостріше покарати. Покарати якнайскорше й найгостріше — потім мав князь бути добрий, ласкавий до усіх. Карати треба було в часі, як ще угри в Галичі, потому не одно на них буде можна зложити.

Князь не був рішучий, думав поступити, як колись його батько поступив. Коли батькові спалили на його очах Настасю, він, діставши силу в свої руки, закусив зуби і мстився. Батькові спалили любку, йому ні. Коли князь висказав ці думки Марії, відповіла:

— Як мене спалять, тоді й ти можеш вже прости-ти ворогам, мені тоді байдуже, але поки я ще живу, вибач. Про це говорила я з угорським королем і він сказав мені: коли проти якого короля, чи князя ворохобляться бояри, то ніколи тому, що був для них за гострий, навпаки, надмірна лагідність і непорадність родить ворохібню. Нині хочеш знов свою лагідністю додати смілості ворогам. Присіли нині в мишачі діри, страх забрав їм голос, безрушними зробив, в тій боязні, в тому великому страху їх утримати! Коли-ж ти пропустиш хвилину й не зітнеш пару голів, хвилину вже не вернеться! Пропустиш хвилину і завтра вже язики розв'яжуться, хребти їм стануть прямі, багатирські. Як можна віднести славну, велику побіду, не знищивши ворогів?! Послухай тільки стільника, хто наші пивниці розбивав, хто другом був боярина

Константина Сірославича, хто помагав йому і — хто лишився таки в Галичі. Нині, в мишацій дірі, завтра вже левом на нас кинеться! І невже ж ти, княже, мене знов триматимеш у тривозі, серед ворогів, щоб непевна була я ні дня, ні години?! Невже ж я знов зриватися буду вночі, в страху, що хтось підлазить до моєї кімнати, щоб вхопити мене й повести на вогонь?!

Князь заспокоював, він і не думав, щоб усім безкарно пустити всі провини, підозрілих мусить казати ув'язнити, а винних покарати. Але річ не була така проста, як здавалося. Ось прийшли угри, щоб помогти йому, але не може він сидіти вічно під опікою угрів, він мусить їх відправити, тоді треба йому опертися на своїх людях, на своїх боярах. Отже тут була ціла штука, що вимагала від нього багацько розуму, багацько вміння жити з людьми. Ув'язнювати, карати треба було, але в міру, щоб не зрадити собі бояр та людей. Його ціль тепер: погодитися з горожанами Галича, бо з ними він буде, з ними він мусить жити, з ними, а не з уграми, які тільки хвилево в Галичі.

Його становища не розуміла Марія, її огортає страх перед галичанами, вона не могла стерпіти, як побачила якогонебудь боярина, в її очах вони всі були невірні, змовники. Князь мав знов журбу, свої підозріння. Його бачне око спостерегло, що угри не хотять, щоб між ним і боярами була згода, навпаки, старалися роз'ятрити давні рани, обидві сторони як найбільш розсварити.

В Галичі почали ув'язнювати. Якби зпід землі знайшлися люди, що знали, де вороги князя й вороги княгині. Де вороги угрів. Знайшлися, що вміли пода-

ти точно, докладно, хто й коли говорив, змовлявся, виступав проти князя, Марії, угрів. Сотки людей знали, хто грабував двір, коли одні відходили, другі ще не прийшли, видавали й тих, що хоч ще нічим не провинилися, але було підозріння, що можна від них було сподіватися, що при відповідних, сприяючих обставинах могли б вони зрадити... Подавано й імена тих, що погрожували...

Галицькі темниці вже були повні ув'язнених, але ще далі приводжено нових. Хто був всілі знайтися в вих всіх ділах, хто винен, а хто ні?! До князя приходили зі скаргами, просили розглянути діло, благали справедливости, милосердя. Князь довідувався, що ув'язнювали угри, король вияснював, що ув'язнені виступали не тільки проти князя, але і против угрів, то знов, що того ув'язнення домагалася Марія. Коли ж князь домагався звільнення, діставав відповідь, що це не може статися, бо король не міг би брати відповідальності за лад та порядок. Одночасно з тим по Галичі йшли вісті, що всі ув'язнення діються на домагання Марії, що князь безпомічний, простив би всім, як і його батько, але Марія не допустить до того, стало під'юджує князя, жадібна пімсти, жадібна людської крові, відомо — відьма.

XIV.

Угорський король заняв тимчасом Галич і вислав частину війська в погоню за князем Романом, інші частини вислав залогою в Перемишль, Звенигород,

Пліснесько, Теребовлю, Камінець, Бакоту, Ушицю
й у всі менші й більші городи князівства.

Одного вечора, коли галицький князь уже клався до сну, вийшов угорський король тихо зі своєї кімнати в княжому дворі. Перед ним ніс якийсь чоловік малу ліхтарню й освічував дорогу в темному хіднику. При кінці хідника станули перед низенькими дверима.

— Отче Олександре, ти вже спиш? — спитав король, стукаючи в двері.

Відчинено двері й на порозі станув високий чернець. Хотів щось говорити.

— Тихо! — шепнув король. — Я був би тебе покликав до себе, та в мене за стіною князь, стіни тонкі, ще почусє. Поклич мені ще мого воєводу, певно ще не спить. Тільки тихо без гамору.

Чернець вийшов з кімнати, а король зі своїм печатником лишився. В кімнаті було більш як скромно. При стіні стіл, на ньому кілька книжок і оливна лямпа, в куті деревляна постіль, накрита вовняним покровцем. Вже по хвилині вернувся чернець з низеньким воєводою. Король показав, щоб усі сіли, сів і сам.

— Я прийшов до тебе, щоб зі старих літописів прочитав ти мені й пригадав заповіт нашого давнього попередника, старого короля Коломана Книжника — промовив король. — Я добре пам'ятаю, що наш король Коломан виправився був війною на перемиського князя Володаря. Не пощастило й наш король Коломан ледви із життям утік, лишаючи в бою всі свої клейноди. Два наші єпископи лягли тоді в бою. Це все я читав і добре пам'ятаю, для певності прочитай

мені ще раз, що казав король Коломан на смертній постелі своїм дітям. Як пригадую собі, вимагав пімсти від своїх наслідників на галицьких князях.

Чернець взяв зі стола велику книжку в шкіряній оправі, наблизився до лямпи й став читати:

— Коли наближалася смерть, покликав король Коломан, названий за свою мудрість Книжником, свого сина, якому передавав наслідство і своїх найближчих, найзнатніших бояр і гаряче побажав, щоб по його смерті безпереривно воювали з роксолянами й щоб пімстили отримані від роксолянів перемоги. Яку велику славу лишав той король своїм наслідникам, коли вважав превеликою ганьбою для себе вмерти непомщеним і коли думав, що ніщо з отриманої ганьби не сміють наслідники простити.

Король сидів задуманий.

— А помстив король Стефан, або хто інший із наслідників завдану образу? — спитав король по хвилинці, пильно дивлячись черцеві в очі.

— Всі літописи читав я, зі сорому скажу: ні.

— А знаєш, черче, ти про це, що саме в наш час Всешишній був ласкавий мені дати нагоду виконати заповіт короля Коломана Книжника? Ось галицький князь розсварився з боярами й до мене післав його Всешишній, щоб в мене просив він допомоги. Я прийшов, Галич в наших руках, і вся земля в наших уже руках. Не правда, пане воєводо?

— Вся в твоїй руці! — відповів воєвода.

— Тепер ти, пане печатнику, скажи, чи вже прийшов наш час? — спитав король.

— Роблю, як ти, королю, пане мій найвищий, мені

наказав. Непорозуміння між князем і боярами і людьми його стараюся при кожній нагоді поглибити, роз'ятрити ще більш. І це мені вдається! — відповів маленький ростом пан печатник і даліше став розповідати, як до нього приходять бояри й люди зі скаргами на князя та на попадю. Багацько людей падає жертвою доносів, темниці переповнені, кревні, знайомі приходять із скаргами, просять допомоги. Кажу їм усім: ми тут ні при чому, наш король тільки допомагає вашому князеві, сам не може нічого тут зробити. Ну, якби він сам мав право тут заводити порядок, він гарний був би вам завів! Питають мене, як то зробити, щоб ти, королю, мав це право, то й кажу: хтось мусить дати йому це право, якби так прийшли до нього бояри та люди й якби так попросили його, щоб раз зробив уже тій спокусі кінець, то, думаю, що може король наш дався б вблагати... Дався б вблагати...! Кинене зерно кільчиться, приймається. До мене вже й приходили з тим, що хотять тебе, королю найясніший, просити, щоб правду заводив.

— Добре ведеш діла, мій печатнику, веди їх так даліше. Доведи до того, щоб прийшли. Обіцяй, що лад заведу їм, права всі затверджу, звичаїв не зміню, ну, що там більше треба, обіцяй. Скарбникові накажу, щоб виплатив тобі, що буде треба. Розумієш, дехто пристане до нас із помсти на князя, інший буде вірити в нашу справедливість, але будуть і такі, яким треба буде обіцяти уряд, або таки відразу заплатити. Коли ж усе буде вже підготоване, тоді й піп хай вийде зі своєї кріївки. Він ще в Білгороді просив, щоб ми ув'язнили князя, хай це повторить тепер перед всіми у Галичі.

А ти, пане воєводо, чув, на що заноситься, міркуй отже добре. Всіх ув'язнених звільнимо тоді — закусмо нових. А покищо, добранич!

XV.

Від того часу ще гірше стало кипіти в Галичі. Тихі шепоти, недосказані слова, скриті погляди були ознакою того. Хтось був в Галичі, що колотив день-в-день, що під'юджував бояр проти князя, князя знов проти бояр, хтось був, що колотив день-в-день, підхоплюючи всякі дрібнички й роздуваючи їх до великих подій. Хтось був, що день-в-день скріпляв незадоволення.

Відгомін цих шепотів долітав на княжий двір і вбивався вістрям у серце Марії. Під'юджувала князя до нових ув'язнень, гострих, рішучих заходів проти нових змовників. Князь і без того ходив прибитий своїми спостереженнями: тепер уже виразно бачив, що все спричиняють угри, вони то як найбільші вороги, старалися все як найбільше сколотити. Де треба було рішуче виступити — вони казали, що не мішаються до того діла, а річ це князя, де знов не треба було мішатися, вони вмішувалися. Бояри, що остались вірними князеві, сповіщали щодня, як чули, що угри прилюдно обвинувачували князя за непорядок в князівстві, хоч одночасно самі не давали можливості той порядок завести.

Князь ходив задуманий. До кого тепер звертатися за поміччю? Як перше, й тепер стояла проти нього частина бояр, вони чимраз більше підносили голови, а угри їх боронили. Князь бачив, що з тими боярами сам

дав би собі раду, щоб тільки угрів не було. Але як їх було позбутися?! До кого нового було слати за поміччю проти своїх союзників?! — це було питання, над яким князь ломив собі голову.

Серед таких побоювань та підозрінь минав час, а князь на нічого рішучого не міг спромогтися. Серед тих вагань і заскочили його важні події. Одного ранку почув князь, збуджений зі сну, як кричав, верещав цілий город тисячами голосів. Це не було то, що за першим разом, коли товпа кричала під городом, тепер кричали тут, в городі, кричали, здавалося, в самій княжій палаті. Кричали всі й всюди. З голосних вересків та криків чув виразно слова:

— Королю найясніший, вийди до нас! Попадю на вогонь!

Княжі гридники знали одно сказати, що це угорські вартові впустили товпу в город. Наємний князь Святополк, блідий переляканий, втратив голову. Коли вийшов до товпи спитати, чого оце верещать, його мало що не побили, кричали, хай вертає боронити попаді, вони-ж самі з королем бажали говорити.

— Це та твоя оборона, угорський король?! — з розхристаним волоссям стогнала Марія.

Князь Володимир хотів вйти до розбурханої товпи, але його здержали, боялися, що роз'юшена товпа може його чинно зневажити. Сидів тепер з похилою головою, а біля нього кілька його друзів.

— Це вже перед кількома днями мені говорили, що в Галичі буде якась zemіна — пригадував собі старий печатник отець Василій.

— До короля та його бояр лазили без перестанку

деякі наші бояри та люди — пригадував інший.

— І це ви щойно нині говорите, аж нині це пригадали?! — питала з терпкістю Марія.

— Я давно того сподівався, та скажу одверто, що не бачив з того виходу! — докинув князь.

— Почекаймо, ще не знаємо, що з того буде, чого вони йдуть до короля? — потішав княжий стільник. — Чекайте, я скочу між тих дурників.

Князь сидів мовчки, тяжко дихаючи.

— Де мої гридники, чому не вийшли розігнати товпу?

— Вони вийшли, та їх виперли, розбили до бою поготові угри.

— Де моя вірна дружина?

— Її напевно не впустили в город.

— І я тепер сам! — промовив князь, стискаючи голову руками. — Чого ж хоче клята товпа?

Із долу повернувся стільник Іванко, приносив вістку, що товпа кричала, що хоче з королем говорити, король вийшов враз зі своїм печатником та боярами на причілок, а з товпи промовив боярин Степан.

— Котрий Степан? — спитав князь.

— Той, що ми звали його Безхребетним! — відповів княжий стільник. — Виносив він скаргу на тебе, княже, за те, що — каже — наш князь взяв собі за жінку попадю, через яку тепер ув'язнює несправедливо людей неповинних. Степан просив короля в імені цілого Галича, щоб король сам став володіти в Галичі й завів тут лад. — Просимо тебе, королю найясніший, дай нам святу правду й лад! — Знав, в кого просити!

Але, чекайте, я біжу знов! — і стільник вже щез у дверях.

Князь сидів далі мовчки, заслонивши лице руками. Наємний князь бігав по кімнаті й кричав водно:

— Я йому покажу, я його, я його...!

Марія говорила:

— Бо я тобі, княже, вже давно казала, я тебе остерігала, я тобі!..

В дверях з'являвся знов княжий стільник.

— Піп Іван промовляв тепер.

— І він там є? — мало не скрикнув князь. — І що той піп?!

— Просив короля, щоб відібрал йому жінку від князя, його жінку і щоб йому віддав, князя щоб ув'язнив за злочин.

— Мене попові?! — кричала Марія. — Не піду, не піду, руки на себе наложу, не піду!

— І до чого це дійшло, піп, простий піп, важиться на мене вносити скаргу. Король її приймає?!

— До короля, до короля йди, Володимирку мій дорогий, йди його просити, йому пояснити, що це він таке робить. Іди коханий! Як не просъбою, то вилай, вилай його добре, що це він робить. Як він сміє таке робити з нами, ти ж сам його запрошив сюди. Йди, золотенький! — радила Марія.

Князь мовчав.

— Король відповів, що все сповнить — продовжував стільник. — За королем говорив його печатник, що король прийшов допомогти князеві завести лад і до нічого не хотів мішатися, хоч і бачив безладдя й непорядок. Коли ж нині цілий Галич його просить,

він не може відмовити, сповнить їх бажання й заведе лад. Хай виберуть зпоміж себе повірених, а ті заключать з королем в імені Галича умову. Вже нині обіцяє король, що всі їх права й звичаї буде шанувати. Чекайте, побіжу, знов довідається щось нового — промовив стільник і щез у дверях.

— Негідники! Як Христа продали мене за тридцять срібняків! — простогнав князь. — Щоб так мав я тепер силу, як її не маю, порозчеплював би я їм голови!

— Прошу тебе, Володимирку любий, іди говорити з королем! — просила Марія.

— Не піду! — коротко відповів князь. — Зрадник продав мене, підбуривши товпу проти мене. Зібраав, що найгірше в Галичі, купив їх, казав до себе прийти і просити.

Княжий стільник, що був перед хвилиною вибіг, вже вертався. Всі входи до княжих кімнат уже були пообсаджувані уграми й нікуди не було можна відістatisя.

По хвилині увійшли до світлиці три угорські старшини й проголосили, що ні князеві, ні нікому із приятніх не вільно вийти.

— Чому? — спитав наємний князь.

— Не питай! — промовив князь Володимир. — З переможним мечем! — мечем хіба говори, а слова й шкода.

— — — — — — — — — —

Вночі вивезли князя з Галича. З ним забрали і йому вірних бояр, ці мали бути закладниками, що в

Галичі буде мир. Знали ж угри, що не цілий Галич просив короля, щоб став в них володіти, не цілий Галич його просив, щоб ласково завів у них лад, правду та порядок...

Король лишився в Галичі, обіцяв галичанам коронувати свого сина на галицького князя. В галицькому княжому дворі знов різали товсті воли й тучні свині й знов виточували з пивниць бочки пива та вина. Король справляв велику, гучну забаву вірним галичанам.

Князя везли через Карпати до Угорщини. В дорозі нераз згадав боярина Костянтина Сірославича.

— Де він тепер скитається по світі? Чи не так сажі місінько, як і я?!.. Він в обороні закону, а я в обороні попаді...

XVI.

Маленька кімнатка високої вежі, довга як труна, з малим віконцем, через віконце видно долом сад королівського замку, а далі високі мури.

Очі князя блукають по синьому небі, хоч його й не бачать.

Ціла низка подій, які переживав в останніх днях, здаються йому боротьбою з якоюсь дивною потворою. Взяв Марію до себе й почав війну з боярами, думав, що розіб'є їх, покорить. Але не вдалося. Привів короля і вже думав, що кінець війни з боярами, як ось ще більш замотався в бої. Утік боярин Костянтин Сірославич, але його, князя, ув'язнів король, забравши ще й престол. Одну голову стинав змії, на її місце виростали нові й нові.

Раз на ловах захопила князя на верхах Карпат темна ніч і буря. Дощ лляв як з цебра, князь хотів втекти, склонитися, та було темно. Бліснуло, князь бачив дорогу, та знов темна ніч, що боявся зробити один крок, щоб не впасти в пропасть.

І сьогодні був в такій темній ночі. В голові родилися думки, просвічували шлях, вже, вже здавалося, що ясно, аж знов темна ніч. Родилися думки, що хвилинки інші, собі протилежні, і знов темна ніч.

... Це все через Марію! Через Марію!

Закон! — звучало тепер в його ушах слово, яке чув в Галичі проти себе. Старий закон, що велить не пожадати жінки близнього твоєго. А він пожадав її і розкохав її і взяв у свій двір, забрав її чоловікові. Від того дня почалися його нещастя. Думав, що привів у свій двір щастя, та за щасливих пару хвилин дорого заплатив. Думав, гадав, що зворохоблених бояр розіб'є при помочі чужих. Правда, боярин Костянтин Сиррославич утік, але бо він втратив батьківський престол. Розбите, розділене боярство ще далі розділив, на малі гуртки розбив король, оперся на частині...

Князь згадує, як мала частина бояр кричала, що волить мати в себе володарем короля як його. Згадує цю ганебну хвилину й стає йому ще більш соромно й досадно.

Часом здається князеві, що це почав війну з якимсь страшним багатоголовим змієм — втинає голови, але на їх місце виростали нові й нові, сильніші та грізніші. Бився з тим змієм і тяжко воював і перед собою бачив — ще більшого, ще грізнішого змія.

... Це все через Марію!

Кинути її!

Але що це тепер, у в'язниці поможе?

Найперше втекти з неволі. Сидячи у неволі він і не може взятися до жадної боротьби. Втекти — але як? Куди?

Всі його скарби забрав король, розбитий Галич. На кому тепер опертися, де поміч найти в бою?

...Це все через Марію! Кинути її! Він князь — не звичайний чоловік, його особа належить до всіх, тому ѿ усі у ньому хотять бачити приклад досконалості, втілення правди й чесноти, а не слабу людину, доступну пристрастям.

Втекти! Втекти, найперше від Марії, а потім з тюрми, з неволі. Втекти в широкий світ, на широкий шлях, щоб знов стати до бою за волю свою й цілої країни. Втекти! Втекти!

... Кинути Марію? Скільки щасливих хвилин пережив із нею. Скільки людей зрадив собі через неї. І скільки, скільки разів присягав їй, що радніше згине, її ніколи не кине. Радніше згине! — Присягав! Радніше розійдеться з громадою — присягав. Радніше зітне сотки голов, її ніколи не кине — присягав. Ніколи! Ніколи! Скільки разів їй це присягав!

Дурне, дурне! Бо коли йде про життя мільйонів — чи міг би протиставити її?! Пусте, дурне! Коли йде про це, що ворог заняв Галич — чи міг ще вагатися й сказати: не йду його здобувати, бо тут Марія й не можу її кинути...

Присягав, але коли їй присягав, справа Марії була для нього найважливішою справою. Нині були важніші. Земля, галицька земля, на якій виріс, на якій

княжив, сотками, тисячами різних образів. Уявлялася йому чорна рілля й на ній плугатар за ралом. І жайворонок високо над зораною землею і князеві причувалися у в'язниці його дзвінка пісня.

На зораній ниві господар сіє зерно.

Верба зацвіла й сотні пчіл жумлять біля неї.

Зацвіли, зазеленіли луки, пасеться худоба і бідні діти вогонь розложили. То знов привиджується князеві, як довга валка косарів іде журавлем. Запах скоченої трави, запах сіна пригадується князеві як щось, що годі позабути.

І жнива в літку й лови під осінь. І ліс густий, темний, а він з дружиною й ловецькими собаками й яструбами. І біла, тверда зима, замерзлі ріки й голosi дзвінків при санках.

І його гридниця, в якій засідав враз із дружиною думати думу. Різні були між його дружинниками люди, розумні, шляхетні й менше варті — але вони всі приходять тепер до нього в уявою прикрашених споминах.

Земля кликала його споминами.

А він у темниці, позбавлений свободи.

Присягав колись Марії, але тоді вона була найважнішою його справою, нині було багацько ще важливіших!

Втратив найвище добро чоловіка — волю. Тепер всі його справи сходили на задній плян. Волю, волю, волю він мусів знов відбити! Це було тепер найважливіше. Волю для себе, щоб волю могти здобути для землі. Волю для себе, щоб з мечем в руці здобув, що втратив, слухаючи не розуму, а слабкого серця.

— На волю! — це й було тепер його одно одиноке бажання, одна одинока його мрія-сон.

...Втратив престол і всі його землі в неволі, в ярмі. Пожежі, темниці й убитих людей стільки. І за все це прийдеться колись дати відповідь. І що тоді він скаже? Ці всі знущання, ці всі пожежі й ці всі знищення за мою пристрасть, за палку любов?! Ніколи не страшна нічия смерть, не страшна ніяка жертва, коли зложена за високу ціль. За яку ж то ціль, за яку високу думку він привів ярмо на землю, людей післав на смерть?!

За себе, за свою, пристрасть, за свої слабості.

Втекти! На коня і в бій! Здобути й вернутися вільним князем, вільним чоловіком. Це мрія, це ціль, за яку варто воювати, варто й голову зложити. Отже — в бій!

Втекти на коня й волю здобувати! І здобути, вернути вільним князем, вільним чоловіком у свої землі — це мрія, що варто за неї битися і вмерти!

З Галича приводжено вже кількома наворотами ув'язнених, що важилися ставити опір, це були бояри, чи люди, які добре бачили, що тут йде вже діло не за попадю, а за волю, яку загарбав чужинець. Ці доносили князеві, що ввесь Галич стойть по його боці й чекає, нетерпляче чекає, коли він вернеться, а з ним поверне й воля. Привожено й нових закладників, яким обіцяно здіймити голови з пліч, коли б так хто важився в Галичі повстати проти ладу та порядку — їх ладу та проти їх порядку. Ці від'їздаючи з Галича, кричали до своїх: — Не дивіться на наші голови, а робіть, що каже честь!

... Оповідали, що король коронував свого сина на галицького короля, незабаром має король повернутися до своєї столиці. Боялися, що... — хто королеві перешкодить, щоб не згладив зі світа галицького князя, вкинувши якоїбудь отрути в страву?! І пес не гавкне за тобою!

... Оповідали, що король обіцяв затвердити всі права й заховати давні звичаї, обіцяв уряди не обсаджувати своїми людьми. Оповідали закладники, що було багацько між галичанами, що вірили в те. Але що тільки бояри — не всі, а ті, що вірили королеві, заприсягли вірність королеві й його синові — як вже король не дотримав своїх запевнень і обіцянок. Правда, деяких боярів наділив урядами, але або були це невпливові, маловажні уряди, або за ті уряди став домагатися, щоб вірно їому служили, доносячи на своїх.

— Але найгірше, що король, як це роблять і всі наїздники — розбив галичан на малі гуртки, які ненавидять себе, воюють із собою за дрібниці. А він над ними всіми, нарікає, що вони розбиті, ніби годити їх завжди хоче, а дійсно ще більш розбиває. В людей вже зродилися думки, що ми нездатні до нічого, один чужинець над нами всилі володіти.

— Вертайся отже, княже! Один ти всилі всіх злучити в одно, а злучимося в одно — безсилій тоді ворог. Вертайся, княже, зараз, там всі тебе чекають!

XVII.

Князя привезли до в'язниці, замкнули в малу кімнатку вежі й не дозволили виходити. По кількох днях побачили, що князь поводився дуже прикладно у

в'язници й дозволили виходити з неї. Князь міг сходити з вежі в діл, проходжуватися по малову подвір'ю перед вежою. Це мале подвір'я було високим муром відділене від королівського двора. Ось тут дозволено в'язням проходжуватися та пересиджувати цілий день. Коли ж зближався вечір, заводили їх знов до їх кімнаток. Ще перед спанням приходив до них враз із вартовими командант вежі, низенький, грубий королівський боярин. Переконував їх, що вони дома, що до щастя їм нічого не бракує й бажав доброї ночі. Вартові замикали.

Зпочатку князь мовчав на всі залишнія команда, але пізніше хотів з ним нав'язати розмову, хто зна, може й той чорт на що пригодиться, але розмова ніяк не в'язалася. Грубий командант не вмів ніякої іншої мови, крім мадярської. А може й вмів, а тільки удавав, що не вміє; досить, що на все говорення князя повторяв одно й це саме:

— Кіраль велика пан, так казала — і чесно кланяючися відходив.

— Злодій, мусить вміти й по нашому, а тільки вдає, що нічого не розуміє, перед ним треба бути дуже обережним! — думав князь.

Начальникові до помочі були вартові. З вартовими могли ув'язнені розмовитися, ці розуміли по українськи, самі ж були хорвати. На них звернув князь Володимир свою увагу. Без язика не втечеши в чужій землі далеко. Правда князь вивчав швидко чужі мови. По мадярськи вмів вже зліплювати цілі речення, але цього було ще за мало, щоб міг перевдягнений за

угрина мандрувати через угорську землю й не зрадити себе.

Князь розмовляв з вартовими при різних нагодах, хотів знати їх вдачі. Один із вартових був сильно збудований, високий мужчина. Завжди заспаний, повільний, що інакше його ніхто й не називав як Дядьком Слимаком. Приглядаючися до нього та розмовляючи з ним, пізнав князь, що це статечний, чесний чоловік. Гроші любив понад все, але хто зна, чи можна було його купити, щоб поміг в утечі, а потім втекти разом з князем.

Другий вартовий був низенького росту, живий як мала дитина, що завжди бігав, завжди в русі. Цей часто сам ставав з князем до розмови, пропонував свої послуги, що принесе їм вино, що принесе їм їсти, що послужить в чим тільки їм треба. Галицький князь казав часто приносити вино, та сам його не пив, а давав тому вартовому. Коли ж йому розв'язувався язик, починав розказувати про свої молоді літа на морі, про свої подвиги в боях, про свою тугу за багацтвом. Про нього думав князь, що його можна б купити, обіцяючи йому великі гроші та великі почести, хоч знову боявся його говірливости.

Третій був знову завжди похмурий, часто нарікає на свою біду, нарікає на всіх людей, називаючи їх обманцями, злодіями. Цього і не думав князь зачіпати, боявся невдачника.

Князь довго вагався щодо другого, вкінці звернув на нього увагу наємного князя. Каже:

— Я розказував Іванові про наші скарби й бачив, як блищали його очі. Тепер спробуй і ти та розкажи

йому, як щедро нагороджую послуги, мені зроблені, розкажи до яких маєтків доходять ті, що колинебудь допомогли мені. Збуди в його душі тугу й жадобу великих маєтків й високих почестей, щоб сон не брався його віч у ночі, а в день щоб він не мав спокою. А відтак, щоб він сам прийшов до тебе й запитав, як можна здобути ті великі маєтки й ті високі почести. Тоді щойно запитайся його, чи може нам прислужитися.

— І мені сподобався той хлопець, постараюся якнайскорше говорити з ним про наше діло.

Від того дня почали обидва князі переговорювати з Іваном. Іван виявився дотепним та розумним хлопцем, догадався, чого від нього хочуть і був готовий допомогти князеві в утечі з неволі. Від нього вимагали щоб допоміг втекти, щоб вистарався для них коні й зброю та щоб втікав разом з ними до Відня, куди думали втекти, а куди самі не знали дороги. За це обіцяли йому дати в галицькому князівстві багаті землі, рабів на оброблення тих земель та ще й ручилися за любов та ласку князя. Дороги до Відня він сам не знов, але думав взяти до помочі ще й свого старшого брата, що випасав королівські стада в горах, отже знов у горах всі дороги. Тепер його брат королівським конюхом, легко може їм вистаратися коней до втечі.

XVIII.

Сидить князь і думкою міряє дорогу з Королівського Білгороду до Відня, де мав знайомого князя, а з Відня може в Німеччину, до цісаря Фридриха Ру-

добородого, якого він теж зінав. А далі як шлях знайти до дому? Мав знайомих, кількох добре знайомих, в Європі, але ану ж і вони як угорський король — як довго мав скарби її землі — говорили з ним, нині його, збігця з рідної землі може її не впустять на свій двір. Хай і не впустять, він вернеться на Україну її ще там знайде силу відбити свою землю. З Києва до Чорного моря, а відтам Дністром вгору піде здобути Галич, як перед ним усі галицькі вигнанці ходили...

Чужа хода її скрип дверей перебили важку задуму князя. Глянув і не вірив. Перед ним стояв скелений у десе його стільник пан Іванко.

— Пане стільнику, ти звідки тут узявся?

— Закладником з Галича — прошепотів тихенько, змучений дорогою.

— І тебе?! — майже сміявся князь. — Тебе, що не мішався в державні діла, а ходив тільки біля вина її княжого стола??

— І мене! — відповів зі сумом княжий стільник. — Сталося велике нещастя, за яке я одначе не відповідаю.

— Що ж такого? — спитав живо князь.

— Це вино, що ти, княже, казав закопати, викрали, все до чиста викрали.

— Щоб ти здоров був зі своїм вином, своїм великим нещастям, пане стільнику! — сміявся князь.

— Той, кому ти довірив боронити город, мас обов'язок оборонити город. Мені довірив ти, княже, вино своє найліпше, та я не був всилі його оборонити. Оце тобі, княже, її звіщаю, щоб, вернувшись додому не гнівався на мене. Злодії розбили пивниці, пивниці були порожні, тоді внесли води її налляли, куди потекла

вода, там почали копати й викопали всі найліпші вина. Я не винен, княже, я боронив, за це ѿ впав у підозріння, за це ѿ вивезли мене.

Князь сміявся, розсмішений дрібничковістю свого стельника і зворушений ѹого вірністю.

— Дав би Бог, щоб ми повернувшись в Галич, не мали більших втрат, як це вино. Лишім вино, а ти розкажи мені краще, що в Галичі нового. Розповідж усе докладно, ясно, щоб сидячи ось тут у вежі, нам здавалося, що ми самі в Галичі, самі переживаємо це все. І нічого не затаюй передо мною, хоч воно ѿ нам міле, а хоч немиле ѿ прикре.

— Що в Галичі? Довго треба говорити, не знаю про що хочеш знати. Став, княже, питання, буду говорити.

— Що король?

— Мало я ѿного видав, не був же-ж я ѿного стельником, як твоїм. Але я чув, що коли ѿде спати, як на війні, завжди меч кладе біля себе. Зводжені мости піднесені кожної ночі вгору, значить, він не дома, він і не між приятелями. Боярин Степан, що то ходив до короля просити, щоб завів правду, справедливість і лад в Галичі, має тієї правди вже досить. Віддавав недавно свою доньку, мені оповідали, що скаржився на весіллі (вином яzik розв'язався) — скаржився, що замало дали ѿному угри за ту велику прислуగу. Казав, що коли б ти, княже, повернувся, він перший буде битися за тебе. Таких як він більше.

— Перекажи їм, хай не спішать за мене битися і без них я сам собі раду дам. Де боярин Костянтин Сірославич?

— Утік з князем Романом до Володимира Волинського, та що князь Роман подарував цей город своєму братові, брат не пустив його в город. Отже князь Роман пішов зі своїми галичанами у Київ, там тестъ князя Романа. В Галичі стали говорити, що князь Роман зібрав у Києві військо, говорено, що київський митрополит закликав у святій Софії, щоб бояри йшли походом від чужинців відбивати Галич. Роман — казали — багацько мав зібрати війська. Пішов на Пліснесько, Галич підняв голову, думав піднятися до бою, та угрин не чекав, аж повстане проти нього Галич, одних ув'язнив, та ще й взяв закладників. Ми вже були ув'язнені, та ще сиділи в Галичі, як вісті прийшли, що знов не встояв в бою з угриною. Так казали, що він заняв Пліснесько, та угри його звідтам вибили.

— Значить, Роман не тратить ще надії захопити мій город?

— Не тратить, кажуть, що заприсяг на хрест і меч, що скорше не спочине, доки з Галича не прожене угрів.

— Кажи, що дальнє чувати в нашім Галичі? — спитав князь, але в ту хвилину ввійшов наємний князь. Ішов повільно, усміхнений, радий, що кожний мусів пізнати з його обличчя, що несе якусь добру новину. Князь Володимир тільки й глянув на нього й догадався, що річ у втечі.

— Жінка команданта нашої вежі вродила маленького сина, хай Бог дасть йому здоровля, щастя й довгого віку.

— І що з того? — спитався князь.

— Велике з того. За два дні, то є в неділю, гучні

христини, велика забава, це все тому, щоб нам добре було втікати.

— Тепер вже розумію! — каже князь, не менш радий, що в команданта вродився син.

— Я вже говорив з Іваном і він думає те саме. Отже в неділю вночі. Іван буде готовий і ми готові теж.

— Скажи, хай ще одного коня приведе і зброю принесе, чей же ж не лишимо ось тут пана стільника. І він винен у цілій тій події крім того ось що приглядаючись подіям, я часто пропускаю дрібнички, не бачу їх і ти не бачиш їх, брате, а наш пан стільник їх добре бачить. Я вдивлююся Бог зна куди, бачу те, чого на світі й нема й часто на малий камінчик на шляху розбиваю голову. Мій стільник бачить всі дрібнички, всі камінчики при дорозі.

— І мимо того зайшов туди саме, куди його князь!

Валиться престол, йде війна за владу, в неволю попав дідичний володар, а він боронить бочівочку вина. Хай і для нього буде кінь і меч і одіж. Я певний, що й пан стільник прислужиться нам в дорозі, мандрівці нашій з Королівського Білгороду в Галич.

XIX.

В неділю зайшов командаант перед спанням до князя. Своїм звичаєм сказав князеві, відходячи:

— Наш краль добра, велика пан, а ти, князя, як дома — й відходячи казав вартовим замкнути щільно двері.

— Вірний! — казав князь. — В нього христини, чути, як співають підпиті гості, він сам уже п'яненький, ледве тримається на ногах, а мимо того прийшов нас замкнути, вірний королеві. Маріс, тепер готові будьмо.

— Куди? — спитала Марія, здивована, якби перший раз почула про втечу.

— Куди? Втікаємо ж на волю.

— Втікаєш ти, княже, чого ж мені втікати?! Втікаєш ти, княже, щоб знов здобути Галич, князем в ньому стати.

— Зі мною ти.

— В Галич?! Княже, і ти взяв би мене в Галич?! Кажи: ти, княже, наважився б взяти мене в Галич?! Ні, княже, в Галич не візьмеш ти мене ніколи!

— В Галич не візьму я тебе — відповів князь, здивований, що вона збагнула його думки. — В Галич не візьму тебе, бо знаєш сама, що знов програв би бій з галицькими боярами, з галицькою землею.

— Тому й не думаю втікати. Й куди мені втікати?! Щоб мене кинув на чужому полі! О, це завжди так виходить жінка низького роду, що повірила любкові з високого роду. Завжди кінець-кінцем гине в нужді й біді, осміяна всіми. Аж тепер будуть тішитися всі, що стершу мені заздріли. Тому: маю гинути десь на шляху під плотом, радніше згину тут.

— Маріс, ти підеш враз зі мною. Йду в невідоме, не знаю, яке буде завтра, не знаю його, чи Господь дозволить мені знов засісти князем в Галичі. А коли мені вже й не суджено бути колинебудь в Галичі? Тоді й лишуся завжди з тобою, як клявся, присягався.

Дозволить однак Господь відбити Галич ѹ тоді про тебе не забуду, не кину тебе бідною, нещасною, а лишу тебе в Польщі, чи в Чехах, далеко від злости галицьких бояр, дам тобі скарби, куплю тобі поле ѹ поставлю дім, щоб ніхто не важився сказати: — Оця бідна — це любка галицького князя. Ходи!

Плакала.

— Це завжди так виходить жінка низького роду...

Обняв її, просив, щоб збиралася, вже час в дорогу.

— Ходи, що хвилини може Іван дати знак. Збирайся. Клянуся, що хоч і сам піду в Галич, кривди тобі не зроблю. Так мені, Боже, допоможи. Правда що перше думав я інакше, та бачиш ось сама, чи міг хто передбачити, що у в'язницю заведе нас любов. Кажи, хто міг оце передбачити?! Багацько діл не в нашій, а в Божій руці. Ходи, бо час наглить.

Плакала дальше, тоді обняв її, але вона вирвалася з його обіймів.

— Досить вже обману ѹ брехні! Присягав ти мені, княже, що ніколи мене не кинеш, та ось кидаєш, сам думаєш вернутися в рідний Галич, мене лишити на чужині. А я так вірила тобі, бо ѹ кому-ж тут вірити, як не князеві?! Здається, князь, провідник і голова громади ѹ громаду перевищає усіми чеснотами, всіми скарбами душі. Я так вірила, тепер же ж бачу, що князь клявся, що вічно буде кохати, рай обіцяв, а нині?! Нещасна я, хай буде проклятий той час та година, що розум покинув мене ѹ село я кинула.

Князь нахмарив чоло і його серце огорнула лють. Не міг її лишити тут, а мусів її взяти зі собою. Коли б були йшли через двері, то був би її вхопив і виніс,

заткавши руками її рот, але втікали через вікно. Стояв безрадний.

— Ходи! — промовив знов по хвилинці, тихо, гамуючи в собі гнів.

Стояла непорушно, якби не до неї говорив.

— Ходи! — повторив. — Чей не схочеш, щоб син, якого нам уродиш, вродився у в'язниці, як раб, як закуп, а не на волі, як княжий син. І про нього хочу я подбати.

— І син хай буде рабом, як батько — князь завів його маму у ярмо.

— Маріс, чим винен я, що ми попали у ярмо?

— А хто ж це винен, як не ти? Це може винна я?!

— Чи ж міг я передбачити?

— А хто ж це мав передбачити — як не ти?! Це-ж може мала я — жінка, не ти, мужчина? Ти ж клявся, присягав. Пощо-ж було клястися, присягати, як не був певний, що будеш всилі мене оборонити?!

Князь замовк. Не було рації тепер сперечатися про це, хто з них мав передбачати. Не було рації словний вести бій, як з долу в кожній хвилині могли дати знак до втечі. Князь стояв безрадний. Чи мав втікати сам — лишаючи її на власну її долю?! Ні, того не міг зробити, але й не міг ніяк її намовити до втечі. Розумів про що їй ішло, хотіла повернутися в Галич — але чи міг їй це обіцяти?!

Мовчав безрадно, відчував, що ця мовчанка його заспокоює, тим самим дає йому над нею перевагу. Почекував, що ця його мовчанка тривожила її, ця мовчанка говорила їй, що він справді лишить її тут, не бувши

всилі взяти її зі собою. Мовчав і радів у душі, що його мовчанка її тривожить.

— Отже я лишаюся! — промовила їй ждала відгомону в його душі.

Мовчав.

— Лишаюся! — повторила протяжно їй докинула поволі, слово по слові. — Лишаюся, але я могла б і піти враз із тобою, та під умовою... Ну, чого мовчиш?!

Мовчав.

— Можу їй піти... — говорила поволі, стараючись над собою панувати. — Могла-б я їй піти, але під умовою, що не кинеш мене, а повезеш до свого князівства. Вже не стою на тому, щоб мусів завести мене у Галич, в княжий двір, де володіла б враз із тобою, як ми думали. Це я вже трачу. Але в своє князівство, в Переяславль, чи в Звенигород, чи кудибудь інде взяти мене можеш. Даси мені землі, біля тебе хочу бути, щоб часто приїздив до мене, щоб сина покохав, хто зна, чи він буде гідний стати галицьким князем по тобі. Біля тебе, недалеко тебе хочу бути, не допушу, щоб іншу покохав. Якщо оце обіцяєш...

— Обіцяю. Ходи!

— Не в самому Галичі, а близько нього. Приїдеш часом до мене, а коли заспокоїтесь в Галичі ї я часом тайком зайду до тебе. Присягни оце мені.

— Присягаю!

— І додержиш?

— Додержу!

— Ось так відразу треба було говорити. Полюбила я тебе, Володимирку, як ніхто тебе не любив і вже любити не буде, я все кинула через тебе ї я вже не до-

пушу, щоб інша тебе полюбила. Не допущу, щоб і ти міг іншу полюбити. Ти мій, тільки мій, мій, мій!

Тепер вона його обіймала, голубила. Коли-б були в інших обставинах, був би може й радий її любові, але нині, тепер, в тій хвилині хотів її відсунути від себе, так щось відштовхувало її від нього. Мав стільки журби, журби, чи вдастся втеча, чи вдастся вернутися до Галича, а тут Марія не розуміла його й понад усе поставила себе. Щоб тільки вона, вона..!

Але він її не відштовхнув, бо дуже залежало йому на тому, щоб і вона втекла разом із ним з неволі. На суперечку не було часу, що хвилинки треба було сподіватися знаків від Івана.

XX.

Серед тиші запіяв півень. Загавкала собака. І знов півень.

— Втікаємо!

— І вернуся в галицьке князівство?

— Вернешся! Швидко мусимо! — і став через вікно спускати довгий пояс, звязаний із простирадл. Із сусідньої кімнати хтось застукав. Князь виглянув через вікно. Темна ніч, нічого не бачив. Прислухавсь. Почекув по хвилинці здолу:

— Я вже тут.

— Боярин Горобець?

— Я.

— Зараз! — прошептав князь. — Маріс, тепер твоя черга.

— Боюся.

В ім'я Боже! — прошептав князь і Марія стала вилазити через вікно. Князь стояв із затаєним віддихом, дивився, але серед темної ночі бачив тільки сіру пляму.

— Вже! — почув здолини голос. Тепер вилазив сам. Незабаром вже був на землі.

— Вже всі?

— Ще лізе стільник.

Князь дивився за стільником. Очі звикали вже до темряви. З долини виглядало так, якби згори звисав довгий, сірий вуж, головою завішений на вікно. З вікна виліз саме стільник і спускався вділ по вужі й вже був близько землі, як вуж урвався в самій середині й повалився на землю враз із стільником.

Князь і ті, що злізли скорше, завмерли зі страху. Хвилинку надслухували, з кімнат команданта неслися голосні п'яні співи.

— Нога, нога! — стогнав стільник, намагаючися стати на рівні ноги.

— На плечі берім його! Тут не може лишитися! — прошептав князь.

Стільник стогнав:

— Лишіть мене тут, самі втікайте! — Але йому заткав князь руками рот. Боярин Горобець і князь Володимир його вхопили на руки й понесли.

— Дай, княже, я понесу його! — промовив наємний князь.

— Веди Марію, не час тепер перекладати. Садом вділ, там має бути драбина.

Йшли, ні не йшли, а майже бігли.

— Тут драбина — прошепотіла Марія, що йшла попереду.

Князь ніс стільника драбиною вгору під ним дрижали ноги. Здавалося князеві, що й драбина під вагою двох тіл ось-ось зломиться. Князь добув останки сил і виніс стільника на гору.

— Лишіть мене! — стогнав стільник.

— Ти дурень, пане стільнику. Мовчи! — відповів з пересердя князь. — Лізли тяжчі й не урвали, аж він урвав.

— Вони, ви надірвали, а я... ох, як болить.

По другому боці муру коні. При них Іван і його брат. Стільника посадили на коня. Тепер князь Володимир відітхнув.

— Мечі давай Іване і ножі. Плащ маєш? — і вже князь одягнув Марію в плащ, подав шаблю й підсадив її на коня.

— Їдемо! Іване, ти з хорим попереду, ми всі за тобою. Я позаду.

Рушили з місця, князь відітхнув глибоко.

— Слава тобі, Боже, що ми вже на волі! Ось тут і повітря інакше як у в'язниці.

Швидко проминули сонні domi, завернули в поле, на якесь пасовисько, а з пасовиська доріжкою в ліс. В лісі темно, не видно дороги.

— Не дивися, Маріс, під ноги, на землю, на землі темно, нічого не побачиш. Дивися вгору, на небо! — повчав князь.

— Не їду по небі.

Де є доріжка, там не ростуть дерева, там і видно небо. Воно нераз так і в житті, як загубиться чоловік в земних ділах, мусить глядіти дороги.

— Найліпше пустити коні вільно, вони самі най-

дуть собі дорогу — докинув знов наємний князь. — Часом воно так і в житті. Само життя веде часом, розмотує найбільш замотані справи.

— Не завжди чоловік працює, коли працює. Часом чоловік найліпше працює, коли нічого не робить — докинув знов свою думку боярин Горобець. — Це говорив я колись Костянтинові Сірославичеві й мав я правду, а не він. Не послухав він мене й тепер блудить він десь під Києвом по степах України, а ми блукаємо по лісах ось тут.

Але його ніхто не слухав, ні не чув його слів. Їхали гусаком і кожний скулювався й притулювався до коня, щоб його не було видно й затаював у собі віддих, щоб його не було чутно. Дивний настрій мовчанки й таємничості огортає всіх. Кожний здавав собі справу з того, що тепер рішалася доля його й усіх: втечуть, або їх скоплять і тоді бувай здорове життя.

Князь Володимир їхав позаду й насторожував свої вуха, ловив якісь шепоти ліса, голоси птиць і диких звірів. Ловив їх, та пускав їм мимо, страшним був би юму тільки один — тупіт кінських ніг за ними. Але тупоту не чув.

З ліса виїхали на битий шлях, але ним не їхали довго і знов густий ліс. Їхали стежкою добрих пару годин. На небі за їх плечима почало вже світати, від сходу, крізь галуззя дерев червоніла заграва на сході. Виїхали на малу поляну серед густого лісу. Тут стримано коней. Коли князь розглянувся по поляні, побачив, що з одного боку було видно між галуззям дерев край ліса. Іван казав усім заждати, а сам поїхав у той бік. Коли повернув, повели коні вже в руках на

край ліса й там лишили їх на припоні. Самі пішли пішки пару сот кроків.

Ліс знижався, кінчався, а далі полонини. На пригорі під лісом стояла бідна гірська хата, біля неї кілька господарських будинків і обороги сіна. Десь вдалені, внизу, підносилася рання мряка, а зпоза неї і зпід неї виринали обриси гірського сільця.

— Тут переднюємо, виспимося, а вночі дальше! — казав Іван. — Досі заїхали ми добре, змилили кілька разів слід, що й чорт нас не найде.

Хворого стільника занесли до маленької хатчини. Оглянули ногу. Кожний оглядав, бо в тому часі, а ще на полонині кожний розумівся на лікарській штуці. Та найбільше розумівся навіть господар, до якого заїхали. Він теж оглянув ногу і каже:

— Боярине, це нічого, полежиши в мене пару днів і будеш ходити. Приложимо зілля, скинемо вогонь, замовимо і все буде гаразд.

— Не думаю хворіти, лежати пару днів! — обурювався стільник. — Або вилічиши мене до вечора, щоб поїхав я зі всіми, або й не починай.

— Прикладай, брате, зілля, а хворого не слухай! — сказав князь.

Стільник ще щось там нарікав, та його ніхто не слухав, усі були втомлені й заспані, вночі мали тікати дальше. Князь вже лежав на сіні, та поки заснув, ще розглядав околицю. По одному боці був ліс, з якого прийшли, з другого знов знижалися пасовиська й поля вділ, аж до потічка, при якому розложилося гірське село, тут і там хатчини. Хазяйство, до якого заїхали, було віддалене яких три верстви від села, все було

видно, як на долоні й князь вважав, що вони безпечно скриті й у випадку якої небезпеки від села могли вчас втекти й скритися в лісі.

Мечі, ножі й луки поставили біля себе, ще покликав князь Володимир Івана й наказав йому, щоб був під рукою, щоб в разі біди боротися разом.

— Княже, гляди вділ, ми повинні були приїхати зі села, та я змінив дорогу, ніхто в селі нас не бачив, ніхто й не прийде за нами.

— Це добре з твого боку, а ще було б краще, коли б наш господар таки зараз осідлав коня та за ділами поїхав у город. Там певно про ніщо інше не говорять, як тільки про втікачів, отже й почує неодно про нас, куди ми тікали, тощо. Це все добре знати.

Кілька хвилин пізніше й виїхав господар із свого обійстя й подався доріжкою в село. Вже було пізно під вечір, втікачі виспалися добре, думали збиратися в дальшу дорогу та ще чекали на вісті. Коли господар вернувся, розповідав, що в городі й у пригородах Королівського Білгороду й про ніщо інше не говорять, а тільки про їх втечу. Всі певні, що вони втікли над самим ранком, бо рано хтось видів якихось їздців і одну жінку, що втікали в напрямі на північ. В той бік і вислали погоню, всі певні в городі, що незабаром схоплять збігців і приведуть у город. З комandanта, що до полуночі спав п'яний і якого ніяк не можна було збудити, сміються загально, та не завидують йому, як король поверне.

— Які це їздці могли рано виїхати з города? — питав наємний князь.

— Можливо, що це хрестоносці, яких збирає в

похід, щоб відбити Святу Землю цісар Фридрих Рудобородий. Їх багацько іздить тепер по всіх краях, буде забавно, як зловлять яких іздців і замкнуть за нас! — каже князь Володимир. — А про втечу до Відня ніхто не говорив нічого?

— Ні, говорили тільки, що ви втекли до Дунаю на переправу, там і думають вас зловити. Хоч із як багацько людьми я говорив, то ні від кого не почув я здогаду, щоб ви втекли через гори до Відня. Погоні отже, більш як певно, не буде.

— І це добре знати, чоловік скорше втікає, коли за ним ніхто не біжить — думав князь. Не гаяти часу, а зараз по заході сонця в дальшу дорогу. Княжому стільникові напухла була нога, в дальшу дорогу не було можна його брати, князь порішив залишити стільника. Коли виздоровіє, приїде сам до Відня, на нього там пождуть.

. . . І знов спочивали на вершиках гір, і знов на небо виходив місяць і освічував мовчазні полонини й відбивався десь далеко-далеко внизу в срібних плесах гір. І знов цвіркун сюрчав вночі посеред трави.

Тихо спочиває товариство. Мовчить князь, мовчить і Марія, здається, вже все собі виговорили, більше не мають чого сказати. Мовчить князь.

. . . Найпростіше було б мати велике, хоробре військо. Але чи нині міг навіть думати про таке військо, не маючи ні своєї землі, ні скарбів, ні дружини. З Відня думав звернутися до німецького цісаря Фридриха Рудобородого, якого його батько називав своїм приятелем. Знав його особисто, будучи в посольстві в того цісаря від свого помершого батька. Але чи змо-

же цей цісар тепер занятився його справою, як в нього свої великих клопоті?! Цісар збирал велике військо, щоб знов відбити Святу Землю з рук сарацинів. Збирал велике військо, щоб ним перейти від Німеччини через Угорщину, Болгарію, Грецію, ступити на азійський бік і далі пробиватися через ворожі поганські народи Малої Азії, щоб так дійти до Святої Землі. Великі завдання брав старий вже цісар на свої плечі, сімдесятилітній. Багацько перешкод мусів уже побороти, аж вдалося йому зібрати всіх під один прапор. знайде тепер той цісар час, чи буде мати охоту заняться цією, для нього маловажною справою?!

Мовчить і Марія. Що хвилини бачить, ще більш чує серцем, що знов князя втратила. Він біля неї, але хіба тільки й всього. Говорить з нею, часом і усміхнеться до неї, але вона це добре відчуває, що його думки, його серце не при ній. Вона це добре бачить, що вже не вона і не її справа осередком усіх його думок.

Його думки буяють тепер по широкому світі, князь через ввесь час утечі найрадніше розмовляє з наємним князем, щось радиться, сперечаються, коли ж вона вмішається в розмову, князь слухає, а потім зробить то, чого ніколи перше не робив, хитне рукою і ще вколе словом:

— Маріє, ти не розумієш того, не перебивай нам!

Це він говорив, що ще недавно казав, що враз із ним буде вона володіти, що ще недавно хвалив її розум, дивувався, як вона вміє полагоджувати й найбільш заплутані справи. Сьогодні й слухати її не хотів.

Як радо була б провалилася з конем у прівру. Скільки разів падав кінь, сходячи зі стрімкої гори, чому ж не впав враз із нею, не розбив її голови об дерево, не роздавив її своїми ногами, щоб втекла від долі, що її ждала в чужих землях, між чужими, на роздоріжжах, чи під чужим плотом?!

Князь вивіз її з дому і більш як певно, що кине її на чужині — хоч інакше обіцяв. Стара це правда, що завжди зле виходить жінка низького роду, що стала любкою князя - повторяла собі стару правду, до якої пізнання сама тепер приходила. Давно говорили оце їй, аж сьогодні розуміла це, сама переживаючи пониження й ганьбу.

Сама бачила, що ставала ѹому зайвою, непотрібною, помимо присяг його гарячих. Перед утечею ще раз обіцяв, що ніколи її не кине — і знов кидав в погоні за своїми цілями.

Це правда, що він мусів тепер роздумувати, працювати, щоб вернутися додому, щоб знов здобути престол і давнє значіння, але повинен був найти час і для неї, порадитися з нею, поговорити, потішити її...

І чи не ліпше провалитися в темну прівру, у безвість й кінець зробити всьому?! — думала, та на діло не могла спромогтися.

...Хто знає, може, полагодивши свої діла, він таки повернеться до неї, візьме її зі собою... Спочатку окремо, в галицькому князівстві, а потім... може в Галичі. Тепер вже знала б, як з боярами поступати. Не казала б ув'язнювати, а відразу душити. Тайком душити, щоб ніхто й не знав, як і коли!

...Може, може, може...

По кількох днях та ночах добився князь Володимир щасливо до Відня. На одному коні й в подертій седжі — це й всі його маєтки.

— Заїду до ракуського князя Леопольда, та не тепер, найперше мушу прибратися по княжому і вас всіх мушу прибрати, щоб не стати перед князем, а потім перед цісарем, як жебрак, а як справжній князь. Отже перше, що зроблю, мушу по княжому одягнутися, щоб до себе не будити милосердя! — говорив князь. Ось тому спочатку мали заїхати до першої ліпшої гостинниці, допитатися знайомих купців, що часто заїздили в Галич. У них думав князь позичити грошей, прибратися і потім починати відвідини.

Заїхали до найближчої гостинниці, казали приготовити собі їжу й були в золотому настрої. Правда, перед князем було невідоме завтра, але хто жутився б невідомим завтра, коли нині було гарне, було на волі, на свободі? По трудах та невигодах утечі, по хвилинах страху та тривоги — були на волі! Хто ж краще вміє оцінити волю, як не втікач, що саме врятувався з неволі?! Оце хвилеве задоволення й почуття безпеки упоювало всіх. Принесене вино додавало ще кращого настрою.

— Подумайте тепер, як той стільник нам упав! — сміявся князь Володимир. — Перед ним ліз тими самими, добре зв'язаними, простиralами боярин Горобець, тебе вужівка втримала, а його легшого ні. Пригадую собі ту хвилину і аж тепер мені смішно, бо коли стільник упав, мені зовсім не було до сміху.

— А як ми його несли?! — став знов сміятися наємний князь Святополк.

— На драбині хотів я його вже пустити, малий він, а став тяжкий за двох! — докинув із сміхом знов галицький князь.

Ось так вони сміялися, пригадуючи собі пригоду пана стільника, яка малошо не зрадила їх та не затримала в неволі. Тепер здавалася вона їм всім смішна та забавна.

— Вибачайте за мое питання, чи купці, чи може лицарі, що збираєтесь в похід на Святу Землю? І вибачте за друге питання, з якої землі приходите, панове? — питав цікавий господар, наливаючи вина.

Ми лицарі, з далеких земель, що відси й не видно.
— відповів галицький князь.

— Не гнівайтесь за мое питання, чи можна знасти: куди веде ваш шлях? — питав господар, не зражуясь відповіддю князя.

— Щоб я сам знов, куди я тепер йду! — відповів весело князь. — Покищо я щасливий, що сиджу ось тут у тебе, брате, в гостині.

— І я не знаю, куди йду! — промовив від дверей високий, худорлявий мужчина й підступив до князя.

— Я лицар, Йоганом мене звуть, з нашим воєводою Леопольдом я мав щастя ходити походом на Святу Землю. Чогось вернувся, хоч і сам не знаю чого. На весні іду знов. Нема то, як війна! Нема нічого крашого на світі, як воювати з сарацинами. Там нема ні таких дурних господарів, як оцей, ні нема такого злого вина, як ось тут нам дають.

— Князя, чи як ти сказав: воєводу Леопольда

добре знаєш, брате? — спитав галицький князь.

— Служу йому, а як у вас яка до нього справа; можу допомогти, добре знаю пана воєводу.

— Я й сам його знаю! — відповів князь. — І за поміч дуже дякую. Сідай із нами до трапези, не погорди нашими скромними дарами та враз із нами підкріпися.

— Дякую! — відповів німець і не хотів сідати. Князь попросив його ще раз, коли ж німець сів, почав істи, то князеві здавалося, що бачить перед собою чоловіка, який не їв хоч два дні, або й більше.

Галицький князь лишився з Марією в гостинниці, а наємний князь враз із боярином Горобцем, що знав Відень, та ще й з Йоганом пішли шукати купців німців, що заїздили в Галич. Вже було добре під вечір, як вернулися.

— Вже маємо! — сповіщав вже від дверей наємний князь. — Ми зовсім забули за нашого галицького боярина Василя. Ідемо, а він проти нас, впізнав.

— Він тут? — спитав і галицький князь втішений.

— Тут, має він великий двір і свої склади. Недавно їздив в Галич, та знов вернувся сюди. По дорозі його трохи пограбували й тепер він не дуже поспішає, чекає, щоб хоч трохи успокоїлося. Утішився на мі, ще більше вісткою, що ти княже вже на волі. Приймає радо у свій двір, чекає тебе княже. Ідемо. Правда, в мене вже є гроши розплатитися з нашим паном господарем.

— Оце розумне слово! — хвалив галицький князь

Заїхали в двір боярина Василя. Боярин вийшов проти князя й радувався.

— І хто б то сподівався, що буду мати честь тебе, княже, вітати в своїм дворі у Відні?

— Дякую за привітання, але думаю, що було б ліпше тобі боярине, й мені, коли б не ти мене у Відні, а я тебе в Галичі вітав! — відповів князь.

— Було б ліпше це правда, але радіймо й тим, що добре, що ти, господине, втік з неволі. Дасть Бог, що вернешся в Галич. Покищо просимо в наші світлиці, будь як в себе дома.

. . . Пізно ввечері вже спало все товариство, а тільки ще сидів галицький князь враз із боярином Василем. Князь любив боярина за його мудрість, за його великий дар спостерігати життя та людей. Нині оповідав йому цілу свою історію, в своїх словах хотячи знайти полекшу, розраду. Князь оповідав, які прикрі речі пережив в останніх часах.

— Багацько переживає чоловік в житті, та вір мені, боярине, що найтяжче, що може чоловік пережити, це не смерть родичів, ні найближчих, це ні не нещасне кохання, а це зрада приятеля-друга. В тебе щирий друг, як ти був у добрі, він любив тебе, услуговував тобі, але попав ти в біду, йдеш помочі просити а він тебе зрадить. Тоді огорне тебе жаль і лютъ і сором — не до обманливого друга, а до себе самого. Лютий ти тоді сам на себе, що давав себе обманювати стільки літ і не визнався на брехні. Тоді й соромно тобі, безмежно соромно й боляче, що валиться цілий світ, який ти збудував, уважав тривким та сталим. Тоді і будиться в душі підозріння, що мабуть всі наші

думки й переконання й про інших людей такі самі мильні, неправдиві! Тоді почувавши самоту й пустку у душі. І пустку довкруги.

— Угорського короля знов я вже давно. Скільки то разів сходився я з ним за життя моого батька, кільки разів сходився я з ним і тепер, як сам став князем. Бував я в гостині в його дворі і він гостював в мене в Галичі. А на ловах, на вершках гір, на полонинах і над гучними ріками й потоками скільки це разів ми зустрічалися, завжди в добрі, в приязні, в любові. Аджеж знаєш боярине, що в часі подорожей, пригод та ловів найсильніші нав'язуються вузли приязні. Він вбив лютого звіра, що кидався на мене, я вбив медведя, що вже обіймав його. Здається, щиріших друзів і не було на світі. Аж ось падає біда на мене, дурницю я зробив, що втік з Галича. Прийшов до нього, прошу допомоги. — Добре! — каже він мені. — Боярин має слухати князя, коли ж частина твоїх бояр повстала проти тебе, я їх провчу! — Збирає військо, каже мені заплатити за це військо, йдемо на Галич. Занятий Галич. Я радий. Радість моя однак дуже коротенька, бачу в Галичі, що мій друг та мій приятель щирий по-за моїми плечима шукає моїх бояр, підбурює проти мене, інших підмовляє обіцянками, ще інших купує, щоб повстали проти мене, від нього, щоб просили правди, справедливости. Знаєш, боярине, що всякі є на світі люди. Є чесні, що за правду підуть і в вогонь, але є й такі, що правду продадуть за малу обіцянку, за нужденний гріш. Ще інші завжди незадоволені й нема нікого на світі, що міг би вдоволити їх. Тих всіх збирає проти мене король, ув'язнює мене, забирає всі

мої скарби та маєтки. Та духом я не впав, утік, щоб здобути знов ,що втратив. Я нині без скарбів, без грошей, усе мое — що на мені бачиш. Тому прошу, допоможи мені на ноги знов стати. Хочу зайди до тутешнього князя Леопольда, та гляди, в часі подорожі моєї примусової лісами й дебрами обдерся я й обнoscився, що цілком на князя не схожий.

— Княже, обманув тебе король, знай, що я не обманю тебе і в мене знайдеш допомогу, якої нині так дуже потребуєш.

Воскові свічі кидали по кімнаті блідий блиск, князь ходив по кімнаті й розказував свою історію, як ще нікому її не розказував. На його душу находила ніжність, оповідав про Марію, яку щиро полюбив, яка своєю поведінкою, своїм розумом та своєю красою могла рівнятися, а то й перевищати не одну князівну, чи королівну. Полюбив її щиро, та не був в силі її оборонити, попав через неї до вежі — але що дальше було робити?! І тепер розповідав князь, як боровся із своїми думками Правда, йому тяжко кинути ту, що під осінь прояснила його життя, він і свідомий того, що велику кривду їй заподіяв, вирвавши її з рідного поля й кинувши її на чужину — але що значила його приkrість і його біль, що значило й те горе, яке їй завдав своїм вчинком — коли Галич попав в руки ворога!

— Там в Галичі, гріб і кістки моого батька, великого князя Ярослава. Не раз про батька думаю і раз з'явився мені в сні. Десь каже мені: сину, всі ми, люди, повні людських слабостей і помилок, але є хвилини в житті, коли чоловік мусить бути сильний, твердий

як залізо. І я, сину, не був щасливий в родинному житті, любови шукав у Настасі. Але коли бояри повстали проти мене і я був на роздоріжжу: кого жертвувати, свою любов, чи спокій в державі, я приніс велику жертву, дав те, що найбільше любив. — Так снився мені батько мій великий. Я подумав і рішився теж жертвувати те, що було мені наймиліше.

— І добре, княже, робиш! — промовив боярин.

— У тебе, брате, лишу, будь їй опікуном. Про неї не забуду, буду тобі на неї присилати гроші, та в Галич не візьму її.

— І добре, княже, робиш!

XXII.

Гостина галицького князя у австрійського воєводи випала для князя багацько краще, як він навіть сподівався. Воєвода був сусідом угорського короля, не жив з ним в приязні й не любив його. Тепер тим більш тривожило воєводу, що його сусід росте в силі, безправно розширюючи граници своєї держави.

— Не допущу, брате, до того, щоб угорський король міг мати твої землі! — промовив воєвода й обіцяв галицькому князеві допомогти в його подорожі, обіцяв дати й почесну сторожу в дорозі до цісаря.

Коли стільник виздоровів і прибув до Відня, заслав галицького князя вже готового в дорогу. Що найбільше впало стільникові в очі, було те, що князь був одягнений в дорозі одежі, і блищаю золото з його пояса, спинок та грубого ланцюга на ший.

Марія оставалася в боярина Василя, князь обіцяв,

що коли полагодить справи в цісаря, то вернеться ще до Відня, але Марія вже не вірила. Останніми часами князь зовсім її занедбував.

В кого мала просити помочі, є ким мала порадитися, кому мала висказати свій біль? Лишалася сама у Відні в родині боярина Василя. Ось і жінці боярина стала розказувати своє горе. Просила її щоб хоч вона взяла її в оборону перед князем, промовила слово. Князь обіцяв, що вернеться ще до Відня й забере її з собою в галицьке князівство, але вона вже не вірить. Князь занедбав її цілковито останніми часами. Боярinya обіцяла промовити це слово.

— Жінко, не мішайся у несвої діла! — промовив боярин з другої кімнати.

— Як не мішатися, коли князь кривдить неповинну жінку?! Розлюбив, побавився, тепер кидає безпомічну на чужині. Як так можна? Хтось мусить стати в її обороні. Ти мужчина, за тим завжди тягнеш, тому й стану я в її обороні!

— Покищо князь лишає її в нас, отже ми не заподіємо їй жодної кривди. Сам іде престол здобувати. Легка оце річ була престол стратити, нелегка знов здобути, а ще без клаптика землі під ногами, без війська й без грошей. Зайнятий буде тепер князь, а вдастся йому діло, нерозумно поступив би, щоб знов брав її до себе, щоб знов бояри пішли проти нього. А вдастся діло, обіцяв прислати сюди скарби, щоб кривди їй не було жодної. Тут виходу вже нема іншого.

— Обіцяв прислати скарби?! Скарбів його мені не треба, не за скарби я його любила! — обурилася

Марія. — Скарби хай собі сховає, хочу, щоб слово дотримав мені. Яка ж страшна моя доля, як мушу сама йти в чужину.

— У нас будеш!

— А у вас не чужина?! Слова князя мають бути певні як скала. Обіцяв взяти мене в галицьке князівство, це слово — це скала. Не хочу я в самий Галич, — о, знаю, що спочатку тяжке було б його положення через мене, та слово сказав князь, що візьме в якийнебудь город і там мене пристройть. Сьогодні ї це його слово розвіяв вітер, як всю його любов.

— Тому ї треба з князем говорити! — обстоювала свою думку жінка боярина. — До серця промовлю князеві.

— Щераз кажу не мішайся у несвої діла! Князь зайнятий тепер важним ділом. Любов для тебе, Маріє, усе — для князя це дрібниця.

— Ви всі мужчини осътакі!

— Для князя це дрібничка, а ще відчув на своїй власній шкурі, що та любов є великим тягарем для нього, за неї багацько заплатив уже!

— Я не заплатила нічого??

Престолу ти не мала, ні княжої батьківщини. Він князь, престол віддати має дітям, як дістав по батькові. Господар добрий, ще ї пригосподарить до своєї батьківщини, а не щоб втратив все цілком. Лиши князя отже, хай йде в широкий світ добути свої землі, тоді будь певна, ї він тебе не забуде. Він же ж добрий, наскрізь чесний чоловік, полюбив і боронив тебе, як міг та якуважав, що буде найліпше. Коли ж у тій боротьбі дійшов аж до тюрми — годі, Маріє. Судило-

ся йому ще повернутися до своєї землі й над нею заволодіти, ніяк не сміє брати тебе зі собою. Зрозумій про що тут бій ішов. Проти бояр, проти старих звичаїв та старого закону почав князь війну, захоплений палким коханням. Бояри й старий закон перемогли, вернутися може тільки сам, шануючи давній закон. Програв наш князь війну, програла з ним і ти. Останешся отже в нас, князь пришле гроши й заживеш ще. До того ти ще молода, знайдемо жениха тобі.

— Боже! Боже! — скрикнула Марія. — І це може князь казав тобі? Кажи, боярине, кажи!

— Ні князь не казав цього, а сам я думаю таке. Знаю ж нашу людську вдачу. Нині ми нещасні, здається, ніколи не погодимося з нещастям, що впало на нас. Але гляди, сумуємо ми день і другий, сумуємо й третій, четвертого вже бачимо, як світить сонце, люди усміхаються. Ми й не стямилися, як загоїлися найбільші наші рани. Прийде час і твоя рана загоїться

— Ніколи! Ніколи! Ніколи! Не покохаю вже нікого, не хочу вже й бачити жодного!

— Дуже часто постановляємо якесь діло ѹ ця постанова дійсна у ту хвилину, але прийде сон і змінить нас, змінить і нашу постанову. Коли до того не одна ніч, а сотні ночей замкнуть сотні разів до сну твої очі й сотні погідних ранків із сну тебе збудять — із твоїх хоч яких рішучих постанов не лишиться й сліду. Ти ж ще молода й життя перекреслити усі твої нинішні постанови.

— Ні, ні! Ніколи уже не вийду заміж!

— За рік, чи може й скорше, як будемо тебе віддавати, згадаю оце твоє слово! — кінчив боярин веселим усміхом сумну розмову з Марією.

XXIII.

На кінець галицький князь виїхав до німецького цісаря, що в той час був у Регенсбурзі над Дунаєм. Відсіля мав цісар на весну наступного року вийти хрестоносним походом і тепер там чинили великі приготування. Враз із галицьким князем їхав і віденський воєвода Леопольд.

З ними їхав цілий почет австрійських лицарів. І галицький князь мав при собі почет лицарів. Крім двох хорватів, що визволяли князя, був тут і Йоган, що прилучився у Відні та ще було кільканадцять лицарів, про яких Йоган говорив, що вони такі самі волоцюги, як і він і що з галицьким князем підуть вони і в галицьку землю.

По дорозі стрічали вони лицарів з нашитими на раменах та грудях хрестами. Князь бачив великий рух та великі приготування до виправи й на думку насувалося йому побоювання, що цісар може й схоче в ім'я Христа йому допомогти, але чи знайде він час зайнятися його справою. Чи зможе цісар вислати тепер своїх лицарів, як в нього самого кипить тепер праця? Хто має скарби на заплачення тих військ?

Сумні думки находили на думку князіві. — Ко не дасть цісар допомоги — думає князь — прилучуся до хрестоносців і йду здобувати Святу Землю. — Ці думки зроджувалися в душі галицького князя, бо

коли пізнав ближче австрійського воєводу та інших хрестоносців, здавалося йому, що це якісь інші люди. Якісь ліпші, кращі, що не дбали про земне добро, а посвячувалися високій ідеї — звільнити Христовий гріб із рук сарацинів. І воєвода, жертвуючи князеві свої услуги, говорив:

— Йдемо здобувати Святу Землю, щоб не топтав її поганий сарацин, а щоб була вільна, Свята Земля, по якій ходив Той, що проповідував любов і посвяту. Позволь мені, брате стати в твоїй обороні в імені Христа. Що зроблю тобі, хай Він рахує, що це зробив я Йому.

Князя брали ці слова за серце й він готовився станути в ряди борців за Святу Землю і йти разом з цісарем Фридрихом, коли б не вдалося здобути знову Галич.

Вже в'їздили в передмістя Регенсбурга.

Яке було здивування князя, як він їде вулицею, проти нього угорське посольство, а веде його королівський посол отець Олександер. В довгій чорній рясі, з мечем при боці й хрестом на грудях. Пізнав його галицький князь, але й той пізнав князя. Скочив з коня і вже стояв біля галицького князя.

— Галицький князь! Як це сталося? Я вже давно з дому, сьогодні вертаю в Королівський Білгород. Що сталося, княже, що ти тут?

— Гостинно, дуже гостинно приняв мене твій король! — відповів галицький князь. — Що-ж, посидів я трошки в тій гостині, у високій вежі, коли ж стало скучно й за дуже гостинно, втік.

— Ти втік, княже? І тобі вдалося?

— Зайве питання. Коли мене, отче бачиш тут —
значить, я добре втік.

Отець Олександер переступив з ноги на ногу.

— Ну так, ну так... — промовив. — А що-ж тепер тут робиш княже?

— Не питаю я тебе, отче, що ти тут робиш, то й ти не питай мене.

До цісаря зголосився перший австрійський воєвода. Вернувшись, доніс галицькому князеві, що цісар зайнятий, без перерви на нарадах з лицарями, але заявив, що й для галицького князя знайде відповідну хвилину. Просив, щоб цей зайшов до нього другого дня вечером, бо до того часу має зайнятий час.

Другого дня став галицький князь перед німецьким цісарем, низеньким мужчиною, з рудою бородою, палкими живими очима, пискливим, сварливим голосом і одягненим дуже скромно — без жодних золотих прикрас. Цісар прийняв князя як в часі війни. Сидів при столі, галицького князя посадив проти себе, австрійського воєводу біля нього й просив розповісти що сталося.

Галицький князь перепрошуував найперше, що приходить без багатих дарів, приходить не з дому, а втік з вежі угорського короля. Коли ж йому Бог допоможе вернутися додому, вишиле він дари гідні галицького князя. І розказав про свою сварку з боярами та поміч угорського короля й просив цісаря, щоб взяв його в оборону й допоміг знов здобути престол.

В часі просьби галицького князя очі старого цісаря бігали живо, гнівно.

— Так, так! Коли робите дурниці, як малі діти

— в мене ради не питаєте, а наброїте дурниць купу, тоді до мене! В мене забагацько всього на голові, щоб я ще й вашими дурними любовними справами міг зайнятися, а ще й помогти. В державі сам мушу всьому давати лад, Святу Землю знов сам мушу йти здобути, а тут я маю вже сімдесят літ, мені тяжко! — сварився старий ціsar.

Галицький князь мовчав, попереджений австрійським воєводою, що ціsar буде сваритися спочатку, бо така вже його вдача. Буде сваритися, а на це найліпший лік — нічого не відповідати, а почекати хвилинку. І справді, ціsar посердився, полаявся і задумався.

— Так, так! — продовжував по хвилинці. — Боярин мусить слухати князя. Так Бог приказав і цього ісвітовий порядок вимагає. Розумний, благородний наказує, дурні мають слухати. О, бояри люди однакові! Не правда, пане воєводо? Коли б я не тримав бояр за руки, не пильнував їх день у день, вже давно рознесли б державу. Не слухає боярин, мусиш його приборкати, не дасть себе зігнути, то зломи. Але, галицький княже, не гнівайся за правду, не люблю нічого в сукно завивати. Щоб князь міг бояр побивати, мусить сам бути чистий, жити по-божому, як Христос велів. А де Христос велів забирати чужих жінок?! І ще хто то робить?! Князь, що прикладом має бути?! Такій жіночі низького роду перевернеться в голові й вона вимагає від високороджених бояр, щоб їй віддавали княжу честь. Так не можна! Не гнівайся, княже за цю болючу правду, але й цю болючу правду мусить тобі хтось щиро до очей сказати. Закон, божий та людський, бережи, а тоді щойно від інших домагайся

сповнення приписів закона. А то не подумає, візьме собі якусь там жіночку — потім помагай йому! Ну, їй до чого довоювався ти княже? Задля тієї жіночки бояри зворохобилися проти тебе — і мали правду, якби я там був між твоїми боярами, і я підняв би во-рохібню проти князя такого! Задля тієї жіночки їй угорський король тебе з сідла висадив. Набідувався ти. Любовний шал минувся і — де вона тепер? Набі-дувався? — питав вже усміхнений цісар.

— Набідувався їй признаюся, нині, що поступив я нерозумно. Але що ж? — Ми всі люди їй слабості життя та шум пристрастей огортає нас часом до тієї міри, що їй не бачимо неправди, яку робимо, не ба-чимо нещастя, щопадають на нас, не бачимо їй погуби, що самі собі готуємо. Набідувався я досить і упоко-рився і чей мені Господь простить.

— А тепер маю я з біди витягати?! — І цісар вже усміхався до князя. — Скажи бодай, чи гарна та жі-ночка, задля якої ти согрішив і вліз у біду?

— Ніде правди діти — гарна.

— Бодай це одно тебе оправдус! — засміявся ці-сар. — Але жарт жартом, що тут робити? Хочу тобі, брате, помогти в ім'я Христа, що вмер за нас всіх на хресті, хочу помогти, бо шлях до освобождення Свя-тої Землі мусимо собі мостити добрими ділами. Вчинок угорського короля поганий, злий. Над тобою, брате, пристрасти взяли верх, ще розумію, гарна жінка, як Ева в раю, заводить часто нас в біду. Але угорський король зробив таки свинство, не через Еву, від себе. Жадоба чужих скарбів, чужої землі зловили його, ет,

це не по королівськи! Як простак! Але що тут робити? Хочу тобі помогти, але як?

Хвилину було тихо. Цісар думав, ні австрійський воєвода, ні галицький князь не важилися йому перебити.

— Знав я батька твого княже, Ярослава Осмомисла; розумний, добрий, благородний князь був оце і радо хочу допомогти тобі. Але як? Війська не дам тобі княже, бо сам тепер збираю найліпший квіт землі проти сарацинів. І синові мушу лишити дома військо, той старий дурень Генріх Лев починає проти мене ворохобити, я вигнав його на три роки до Англії, та неспокійний старий, ану ж захоче в часі моєї неприємності збурити спокій.

І знов задумався. По хвилині його лице усміхнулося знов, очі роз'яснилися.

— Не завжди нам величатися перемогою на полі бою, вища від перемоги на полі бою — перемога голови, ясної думки, при якій ми не втратили ніодного воїна, ані не йшли загалом у поле. Ану спробуймо так: я вишлю послів до угорського короля, накажу, щоб звільнив тобі зараз галицьке князівство, вернув тобі Галич, віддав забрані скарби. Взяв же ж їх за поміч, а помочі не дав. Коли б він не послухав, то на весну на святого Юрія виходжу в похід, буду переходити через його землі й там затримаюся коло його столиці, можу поочекати, аж він поверне з Галича. Думаю, що то поможет більш, як коли б дав тобі військо. І до волинського князя Романа пішлю послів, щоб Роман не шукав твого престола. Коли до того ще й ти, княже, обіцяєш, що вже по-божому будеш жити, що вже

не будеш забирати чужих жінок та що тим жінкам не віддаси володіння в своїй землі — то й сподіваюся, що вже не повстануть проти тебе бояри й ти від них спокій будеш мати. Забудь, що було, не дорікай боярам, бо й ти був винен. Найлішше, хай обидві сторони забудуть. Правда, жінки, через яку пішла вся сварка, не важся брати зі собою! Ось так скінчив би я ту справу. За три дні вертаюсь у свою столицю Ахен і ти поїдеш разом зі мною, княже. Будь гостем у моїй землі. З Ахену вишлю послів до угорського короля й до князя Романа, а тоді вернутися посли й принесуть добре вісті, тоді й дам тобі почот лицарів, щоб відвели тебе до земель польського князя Казимира Справедливого, як знаєш він є моїм ленником. Дам письма до нього, щоб дав тобі військо, яке введе тебе в Галич. Так допоможу тобі найлегше, думаю, що так буде найлішче, що так і найскорше вернешся додому.

— За це зобов'язаний я я тобі цісарю до смерти. Вірю, що твоє слово більше варте, як тисячі мечів і вірю, що це твоє слово прожене ворогів з моїх земель.

— Хай Бог благословить. А за поміч потім заплатиш.

Радий вертався князь з відвідин в німецького цісаря, певний, що аж тепер здобуде свій престол.

Коли пригадував собі, як його втратив і як тепер мав його знов здобути, то все пережите здавалося йому сном, якоюсь дивною предивною казкою. Вірив, що тій казці тепер буде кінець і що він знов незабаром почне там, де перед знайомством з Марією був.

XXIV.

І боярин Костянтин Сірославич пережив за той час багацько всякого доброго і злого, та мабуть таки більш злого, як доброго. Виїжджаючи з князем Романом з Галича, не думав навіть про те, що він утікає на довгий час. Ні, боярин вірив, що переїде з князем Романом до Володимира Волинського на коротенький час, там зберуть війська й переможцями повернуться швидко в Галич.

Але сталося інакше.

Станув боярин з князем Романом під Володимиром Волинським, та город був замкнений. Виправляючись на Галич, подарував князь Роман цей город і ціле князівство своому братові, ще й заприсяг цей дар. Тепер брат і не впустив бувшого господаря у вже не його город.. Князь Роман скочив у Польщу шукати проти брата допомоги, хотів нанести військо, та вернувся з порожніми руками. Тепер подався він у Київ, де володів його тесть, князь Рюрик.

Боярин Костянтин Сірославич мандрував разом з князем Романом, хоч відносини між ними остигали, а то й рвалися. Князь Роман обвинувачував у глибині душі боярина, що стягнув його в Галич, обіцюючи підтримку бояр. Боярин Костянтин Сірославич мав знов до князя жаль, що князь обіцяв, що зараз займе Галич, хай тільки галицькі бояри викинуть свого князя. Бояри постаралися, щоб князь утік, але князь Роман не був всилі оборонити Галича. Коли боярин голосно висказав своє незадоволення відповів знов князь, що винні всьому галичани, що не підтримали

його, хоч боярин Костянтин Сірославич за їх завзяття та за їх вірність клав свою голову. На це знов боярин — але хто дійде до правди між двома, з яких кожний не бачить своєї вини, а тільки вину другого?!

З Галича прибігали тимчасом збігці до Києва. Оповідали кривавими словами, кого угри ув'язнили, кого вивезли, кого знов підкупили, кого пограбували, убили. Заметувшися Київ, митрополит став у святій Софії закликати до походу проти чужинців, що зайняли Галич. Голосяться добровільно лицарі-дружинники Князь Роман іде відбивати Галич. Боярин Костянтин Сірославич ожив, кинувся до діла, висилає в Галич таємно послів: —хай готовий буде Галич!

Іде похід, сурми грають, вже галицька земля. Відбитий в угрів город Пліснесько. Але вертаються угри знов, дістають великі підмоги і знов втікає князь Роман, а з ним і боярин Костянтин Сірославич, що так близько вже був Галича, що вже й знайомим купив був гостинця.

І знов вертаються розбиті віddіli у Київ. І знов вертається побитий князь Роман. І знов у невідоме йде боярин.

Між князем і боярином знов непорозуміння, нарікання двобічні. Ручився ж боярин, що повстане, Галич, як тільки наблизяться вільні полки. — Так ручився, але дійти треба під самий Галич, не під Пліснесько. Угри взяли нових закладників, ув'язнили людей, бояр. Хто мав підняти меч, як все прибите, розгромлене?!

Але не тільки один князь Роман нарікав на боярина Костянтина Сірославича, але й збігці, що разом

з ним втекли з Галича, ставлять йому питання: — Що тепер дальше? Напço він, боярин, загалом починав проти князя Володимира бій, коли не був певний доброго кінця?! Чи загалом варта жінка оцього бою?! а клятий ворог збирає з них плід!

— Минає літо, наші ниви вже дозріли, та не ми, а клятий ворог збирає з них плід!

— Минає літо, рояться пчоли, та не ми зберемо від них дорогий віск і солодкий мед!

Купці знов скажуться на свої втрати. А тому всьому хто ж інший винен — як не ти, боярине Костянтине Сірославичу?!

Боярин ходив тимчасом, думав, радився...

У Києві з'явився тоді зі своїм невеликим військом князь Ростислав Берладничич.

Його батько Іван, прозваний Берладник, княжив перед літами в Галичі. В нього було багато доброго серця й дитячої легковірності, лицарського завзяття й нещасної невдачі.

Іван Берладник володів в Галичі, та прийшлося боронити Галич перед Володимирком, батьком Ярослава Осмомисла, а дідом примусового скитальця по Європі, сьогоднішнього князя Володимира. Всі галичани стали по боці князя Івана, любили його. Стали по його боці, укріпили город і кріпко його боронили перед Володимирком. Одної ночі вийшов князь Іван з города зі своєю дружиною, щоб розбити ворога. В часі боротьби загнався однак за далеко й відбився від своїх галичан. В город вернулися галичани — згубився князь у полі в темну ніч. Цілих два тижні

зводили бої галичани за князя Івана — без князя Івана. Думали, чей поверне хоч вночі, чей дастъ про себе знати. Але марна надія, марні сподівання. Князь Іван заблудив у лісі, рано напали сторонники Ярослава й пішов князь Іван Дністром вниз. Зайшов аж на Дунаєві лимани, тут став князем і почав збирати військо, щоб відбити Галич.

В Галичі володів уже Володимирко, одних ворогів ув'язнив, іншим стяг голови із пліч. Коли до Галича наблизався князь Іван, з Галича вийшов князь Володимирко й розбив князя Івана. Той знов утік униз Дністром

По цілій Русі скитався тепер князь Іван. То був у столиці України в Києві, то знов служив у Суздалі. Коли ж галицькому князеві вдалося на свій бік привіти суздальського князя, князя Івана ув'язнив суздальський князь закував у кайдани й вислав під сторожею в Галич. Але князь Іван мав теж своїх приятелів та покровителів. Коли закованого привезли до Чернігова, чернігівський князь Із'яслав Давидович напав на людей суздальського князя й відбив князя Івана.

Тоді вільний князь Іван знов задумує відбити Галич. Над нижнім Дунаєм і над нижнім Дністром збирає війська, наймає половців і знов іде на Галич. Всюди приймають його радо. В Ушиці над Дністром була сильна залога Ярослава Осмомисла — тепер уже він володів в Галичі. Галицька залога завзято боронила город, але мешканці Ушиці й бідний народ були за князем Іваном. Вони скакали через заборола й перебігали до Івана. Не було іншого виходу, а було

греба здобувати город. Князь починав думати, вагавтися. Як здобуде город, половці схочуть його цілковито пограбувати й знищити, а город був за ним... шкода бідних людей... Половці побачили, що через князя самі попадуть у біду, кидають князя і йдуть у степ. Князь, знеохочений і нарікаючи на невірність половців, утікає теж, щоб далі без землі блукати по чужих землях. Помер аж у Солуні, на службі в болгарського царя.

По ньому лишився його син Ростислав. Цей цікавився ввесь час по смерти батька галицькою землею, вважаючи її свою батьківщиною та ніколи не зрикаючися своїх прав до неї. Він і старався ввесь час підтримувати своїх сторонників в Галичі, хоч їх і було мало. Тепер служив наємним князем в Смоленську. Коли ж дізнався, що галицький князь Володимир посварився з боярами і втік і що Галич зайняли угри, вважав, що його час прийшов. Князь Володимир не вернеться вже на галицький престол, попав до неволі, князь Роман не всилі прогнати з Галича угрів, отже піде він, прожене ворогів і вирве батьківщину з неволі.

В Смоленську зібрал мале військо і з'явився в Києві. Київський митрополит став по його боці й знов проповідував хрестоносний похід проти чужинців. В Києві зійшовся князь Ростислав і з галицькими збігцями.

Коротко говорив їм:

— Іду на Галич! Мій батько втратив його, ціле життя вагався він. Князь Роман не здобуде його, це не його батьківщина і він не вірить у свою перемогу. Я вірю і йду! Крім вас беру ще й половців. Я вірю, що здобуду й присягаю, що вже не вернуся!

Галицькі збігці приєднувалися до князя Ростислава. І боярин Костянтин Сірославич повірив в нього, пішов, поклонився йому.

XXV.

На весну другого року станув боярин Костянтин Сірославич з князем Ростиславом Берладничичем під Галичем.

В якому захопленні був боярин Костянтин Сірославич, в якому захопленні князь Ростислав! В Києві пристали до них віddіли бояр, підбадьорених словом митрополита, ішли віdbивати від чужинців землю. Над нижнім Дністром — бо туди вони йшли — приєднались до них берладники, потомки розбитих галицьких військ, над якими перед літами володів князь Іван. Вони всі вітали нового князя, як довгожданого, вимріяного, що заведе їх у землю з якої колись прогнали їх батьків. Ставали при ньому молоді, стали й сідоволосі старці, що голови клонили до могил та ще одно бажання жевріло в їх душах — лягти в рідній землі. І половці ласі на здобич й наживу, звідки вона не походила б коли бачили молодого князя, як його вітали і благословили всі, як він ішов певний перемоги, — ставали під його прапор.

Це все діялося скоро, в поспіху.

Що тільки став князь під Ушицею над Дністром — як вже мусіла угорська залога перед завзяттям його військ податися назад. І як колись до його батька, приєднувалися до нього бідні люди, бачучи в ньому князя понижених і бідних. В Бакоті над Дністром вже й не важилися угри ставити опору. В Камінці відкрито ворота, трупами угрів застелено город. Як буря йде князь, одних розбиваючи, другим наступаючи на п'яти, убиваючи, або беручи в полон.

Як буря прийшов тепер під Галич, а Костянтин Сірославич з ним.

— Боярине, я под Галичем, а ти обіцяв, що як тільки стануть під Галичем мої знамена, весь Галич проти ворога.

— Настане вечір і я перевдягнений іду в Галич.
Вже два рази висилав я послів, ні разу не вернулися,
мабуть зловили угри, тепер іду вже сам.

— Завтра рано, як тільки вийде сонце, приступом іду на Галич, хай будуть готові. Щоб там у Галичі мені не казали: “ще треба пождати...”, або: “може завтра буде ліпше...” — чи як там небудь. Завтра рано, без ніякого вагання, в крові угрів скупається сонце.

— Йду.

— До півночі чекаю.

. . . У вечірньому близку синіли гори, галицький город мовчав на вершках. Довго дивився князь здалека на мовчазний город, хотів збегнути його мовчанку.

. . . На душу князя находила туга, чи може втома тільки? Та нема часу князеві в поході на тугу, чи втому. Вийшов поміж стрільців.

В таборі гамір. Почув звуки музик і голоси співу. Оце мое військо! — промайнуло князеві через думку.

Пригравали музики перед табором, із сіл збіглися дівчата, хлопці й старі. В середині кругу йшов танець.

— Ви ще не втомлені? — питаеться князь стрільців.

— Спочинемо, як візьмемо Галич.

До князя приступила якась жінка.

— То ти той князь, що прийшов нас висвободити?

— Я! — відповів.

— Мій золотенький, ясний соколе. Щоб ти знов, що ми терпимо. Мій чоловік давно вже помер, лишилася я з доношкою й одним сином. В нашу хату аж п'ятнадцять стало на постій. Доношка втопилася. Худобу забрали і хліб забрали. Ось сина привела тобі, прийми ж його, княже, хай враз із тобою йде в бій. Синові казала:

— Це, Олексо, той князь, що нас прийшов висвободити. Будь йому хоробрій і слухняний!

До князя прийшов його тисяцький.

— Шукаю за тобою, княже, ще деякі діла хотів би обговорити на завтрішній день.

— Завтрішній день почався вже сьогодні, він буде наслідком тих всіх причин, що нині об'явилися. А ті причини — завдаток завтра — бачиш нині сам. З поблизуких сіл і з Галича до нас втікають стрільці, росте наша сила, тає ворог. Ще тільки чекаю боярина Костянтина Сірославича, що перевдягнений кинувся в Галич, з боярами умовити знаки. А завтра — вже видав я наказ — як тільки зійде ясне-сонце, заграють сурми, йдемо приступом на город, в городі грають усі дзвони, умовлений знак, щоб кожний з мечем ставав у бій за волю. Ось так у два вогні взятий ворог не встоїть проти нас.

Довго не міг князь заснути. Чекав боярина Костянтина Сірославича. І сон не брався його віч. Надмірне сподівання великого щастя ущерть наповняло душу, забираючи і сон і спокій.

...Засяє раннє сонце й вільним буде народ, що нині ще в ярмі, засяє раннє сонце й вільним побачить себе Галич, що нині ще в неволі.

Блукав ізгоєм, як і його батько нещасний, блукав без землі, яку назвати міг би він своєю, без батьківщини, де зложив би голову, без сили та без влади. Засяє раннє сонце й кінець його мандрівці, що була без цілі, в пониженні та горю!

Ще кілька годин і свій переможний похід скінчить найбільшою перемогою. О, батьку мій нещасний, ціле життя скитальче! Коли б ти ще нині жив і коли б тебе я міг ввести хоч на старості своїх літ у рай, що ти про нього мріяв. Коли б ти нині жив, знеможений літами й негодами життя, щоб і тебе завів я в землю, що в снах тебе манила й кликала до себе, сво-

го вірного сина. Один усміх на твоїому лиці — вершком моєї став би перемоги!

Помер ти на далекому вигнанні, забутий усіми. Не судилося тобі на весілі бути сина. І нині я сам, без роду та найближчих, радію, веселюся, ні з ким ділити щастя, що вщерть наповнює душу!

Вже була глуха ніч, як в таборі з'явився боярин Костянтин Сірославич. При світлі місяця побачив князь, що боярин не йшов — волочив за собою ноги.

— Що в Галичі? Які вісті?

Боярин мовчав.

— Ти був в городі? Що галицькі бояри? Що люди в Галичі?

Боярин мовчав.

— Кажи, які тривожні вісті завмерли в тебе на устах??

— Убий мене княже, я програв усе! — ледви прошептав боярин.

— Ти програв, та не я! Кажи що в Галичі?

— Як я перед твоєю віправою, княже, через посли говорив з галичанами, з боярами й людьми, казали, що коли твої знамена стануть під Галичем, цілій Галич вхопить мечі й у двох вогнях розіб'ємо угрів.

— Що ж дальше?

Весь Галич — казали — вхопить мечі, на твій стане бік. Тимчасом поширилася для нас нещасна вістка, що з угорської неволі Володимир утік.

— Утік?! Відкіля нещасна вість?

— Утік з неволі до Відня й вислав відтам боярина Горобця у Галич. Цей скривається десь в Галичі, чи біля Галича й оголошує скрізь, що князь його утік, знайшов в німецького цісаря проти угрів допомогу, вертається незабаром. Бояри, люди, почувши це, чекають нетерпляче, забули всі образи, забули порушев-

ння закону. Кажуть князь сам — отже — кажуть — нема причини бути проти нього.

— Дальше?

— Про тебе, княже, вже забули, не йдуть за тебе в бій. Ось так змінилися обставини, змінився й настрій Галича і Галич цілий. Ті, що вчора ще палили попадю і ішли відважно на князя — нині, зазнавши угорської неволі, простили все князеві. Це — кажуть — я причиною нещасть усіх, пожеж, убивств, пролитої крові! Я скоро й втік, боявся, щоб мене не вбили.

— Дальше?

— Так сумно я скінчив своє посольство. Пропали наші задуми й діла!

— Твою долю боярине, сплетено в Галичі помилково з мосю — відповів князь Ростислав. — Твоя маєтъ нещасна, не вірить Галич в успіх твоїх діл, моя же доля — ти бачив сам, з яким я успіхом ішов! І що тільки з моря вийде ясне сонце й закривавить небо — заграють мої труби, замають знамена, на Галич іду. Хай і не помогають мені галичани, я город візьму; тоді й вони прийдуть з чоловиттям, як князем стану в Галичі. Попередній князь — хто знає, де він тепер?! А втім у нас часу іще досить із ним розмову завести.

— У Галичі — говорив князь по хвилинці — всі сплять, чекають, щоб хтось звільнив їх, чекають, аж вернеться князь, що ввесь світ проміняв за попадю і той їх звільнить! Самі ж нічого не роблять! Їм вождя треба, що збудив би їх усіх, вогонь запалив би в душах! Тим вождем буду я! Йду приступом на город, а заграють мої тятиви, затрублять мої труби — це іскра та буде, що в Галичі, в сердях бояр, людей вогонь гарячий запалить. Ти слово їм поніс, у слово вже не вірить, хто пальці вже попік на слові. Я чин їм дам і чин пірве їх за собою! В їх душах ще тліє Божа іскра, але журба за хліб щоденний, жадоба золота і чести і страх

перед чужинцем студеним попелом присипали ту іскру. І глинеш, справді — одно попелище, та подуй від важко ти на попіл, засяє Божа іскра, займеться пожежа. Тому иду, щоб бурею бути, що попіл розвіває, займає пожежу! Иду, щоб всіх їх запалити, — проти їх волі, проти постанов!

— Чого ж глядиш так холодно на мене?! Невже ж не віриш у правду моїх слів?! Не віриш, щоб з малої іскри велику пожежу я міг викресати?! Не віриш, щоб в галицьких бояр збудив я почуття сили, запалу, відваги і щоб в одно з'єднав їх всіх і став непереможним?! Чекай, засяє раннє сонце, я в бій піду, тоді у вічи побачиш правду моїх слів!

— В угрів превеликі сили, вони знов забрали за кладників, баґацько ув'язнили! — промовив боярин.

— Думаєш, що не здобуду, а ляжу головою?! Хай буде й це, та вже не вернуся. Думаєш, що ляжу головою і все пропало марно, даром я дав життя?! Даром, без наслідків ніщо не діється на світі. Хай буде, що й ляжу головою, та вірю в те, що смерть моя буде будити сумління тих, що нині впали духом. У це я вірю, що ляжу я — прокинуться вони, мертві до бою кричать голосніше, як живі. І я мертвий покличу тих у бій, що впали духом. Страхом, непевністю, тривогою кричатиму в душі наїздника, що воля ще живе. І хоч поляжу я — то завтра прийде по мені інший князь — хай це буде й попередній — і той найде пробитий уже шлях — тривогу й страх у душах ворогів. Гей, пане тисяцький, кажи трубіти в поход!

Як того дня заходило сонце, боярин Костянтин Сірославич і князь Ростислав Берладничич були в угорській неволі.

Князя зловили угри раненого в бою, боярина, як відбивав князя, що ранений не міг боронитися. На вістку, що князь ранений, у неволі — прокидався Галич. Відбити хотіли раненого князя, та угри прило-

жили до його рани трійливого зілля і князь серед
мрій і снів, що здобув уже Галич — вмер.

Боярина Костянтина Сірославича тримали угри
в темниці, в Галичі, а потім везли його на Угорщину,
та по дорозі боярин від них втік.

XXVI.

В Галичі з'явився боярин Горобець із княжим
стільником Іванком, ховалися перед уграми та від-
бували таємні сходини. Оповідали, що князь най-
шов в німецького цісаря допомогу й вертається в
Галич, вертається сам, без попаді. Попадю лишив у
Відні й більш у Галич її не візьме.

— В імені князя присягніть, що князь вже буде
жити законно й подібні події, як з попадею, вже не
повторяться! — кажуть галицькі бояри.

— В імені князя присягаємо.

— Князь провинився й ми все князеві забудемо,
але хочемо, щоб і князь усім простив і щоб у Галич
могли всі повернутися, що з ним воювали. Вернеться
князь у Галич, вертається й боярин Костянтин Сіро-
славич і всі, що боєм ішли проти нього. І волос не
спаде їм з голови.

— І це присягаємо.

— Значить, нічого не стоїть на перешкоді, щоб
князь вернувся до нас.

Бесь Галич і став по боці князя. Одного дня
й піднявся Галич. Приходили добре вісті, й самі гали-
чани бачили, що угри неспокійні, з Галича війська
висилають в Угорщину — туди наближалася ціsar Ру-
дородий. Це додавало галичанам відваги й кинули-
ся на угрів. Із заходу надходили вісті, що наближа-
ється князь Володимир, вже під Перемишлем, розбиті
угри втікають.

В Галичі з'явився тоді боярин Костянтин Сірославич, що втік, як везли його на Угорщину.

— Браття, я багато пережив, передумав, перевоював. Знаєте, чому я почав бій проти нашого князя але князь себе переміг і вертається сам і заприсяг, що вже берегтиме закон. І я переміг себе, знов стаю його дружинником і йому помагаю. Ставаймо всі при ньому, іншого князя немає, щоб всіх нас об'єднав. Ставаймо всі! На коні, у всіх городах і пригородах і селах хай всі повстануть проти угрина! Вертається князь!

І повстало ціле князівство. Угри покидали Галич, на них кидалися галичани й добивали їх. Повторялася в малих розмірах подія бою під Перемишлем за князя Володаря. Хто від меча не згинув, гинув з голоду, відбитий від своїх в горах та лісах. Ожили дерева в лісах і ночами падали на сплячих, запалали на вузьких гірських путях високі костури дерев і ставили опір, дорогу замикали пішими і возами, обривалися скелі й котилися вниз на тих, що втікали, а стріли, копія й каміння, як дощ падали з неба.

Боярин Костянтин Сірославич багацько в тих боях заслужився.

— Хай живе наш князь Володимир! — кричав у весь Галич із радості, коли на самого Спаса 1189 року вертався князь із чужини у свій батьківський город, на свій батьківський престол. — Хай живе наш князь в радості, в щастю і здоров'ю!

Провини людям забуваємо, забув їх і Галич.

Кінець

Ваші завваження про цю книжку просимо посилати на адресу Клубу Приятелів Української Книжки.

ВИДАННЯ КЛЮБУ ПРИЯТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ КНИЖКИ ДО ТЕПЕР ПОЯВИЛИСЯ, В І СЕРІЇ:

- 1 — 2) О. Гай-Головко: "ПОЄДИНОК З ДИЯВОЛОМ" — два томи. Ціна за два томи \$2.75.
- 3 — 4) В. Чапленко: "ЛЮДИ В ТЕНЕТАХ" — сатирична повість у двох томах. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 5) Іван Смоляй: "КОРДОНИ ПАДУТЬ" — повість, один том. Ціна \$1.50.
- 6) Юрій Тис: "ШЛЯХАМИ ВКІВ" — історичні оповідання, один том. Ціна \$1.25.
- 7) Л. Мосенду: "ЛЮДИНА ПОКІРНА" — оповідання, один том. Ціна \$1.25.
- 8 — 9) Рекс Біч: "ЗАЛІЗНИЙ ШЛЯХ" — 2 томи, повість з пionерського життя на Алясці. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 10—11) Василь Радич: "МАКСИМ ЗАЛІЗНЯК" — 2 томи, історичний роман. Ціна за 2 томи \$2.50.
- 12) Микола Гоголь: "СТРАШНА ПОМСТА" та інші оповідання. Ювілейне видання з приводу 100-річчя смерті письменника. Ціна \$1.50.

У ДРУГІЙ СЕРІЇ ВИЙШЛИ:

- 13—15) С. Черкасенко: "ПРИГОДИ МОЛОДОГО ЛИЦАРЯ", роман з козацьких часів, 3 томи. Ціна \$4.00.
- 16) І. Лобода: "ВОНИ ПРИІШЛИ ЗНОВУ", роман з фінляндсько-більшевицької війни, 1 том. Ціна \$1.25.
- 17) С. Васильченко: "НОВЕЛІ", один том. Ціна \$1.25.
- 18) В. Бірчак: "ПРОТИ ЗАКОНУ", історична повість з княжих часів. Ціна \$1.25.

ДАЛЬШІ ВИПУСКИ ДРУКУЮТЬСЯ. ДРУГА СЕРІЯ БУДЕ МАТИ ТАКОЖ 12 КНИЖКОК.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ВИДАННЯ КЛЮБУ. ПЕРЕДПЛАТА НА І-ГУ СЕРІЮ ВИНОСИТЬ В КАНАДІ І ЗДА \$9.00. В ІНШИХ КРАЇНАХ \$10.00.

Замовлення просимо посыкати до:

Ukrainian Book Club Ltd.
834½ Main Street
Winnipeg, Man., Canada.

Phone 59-1419